

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

МАСТЕР РАД

ТЕМА:

**Михаило Константиновић и стварање Бановине
Хрватске 1939.**

Студент:

Александар Вил ИС 17/42

Ментор:

др Александар Животић

Београд 2018.



Слика 1.1. Михаило Константиновић, истакнут југословенски правник и политичар (1897-1982)

САДРЖАЈ

Предговор.....	5
I поглавље: Хрватско питање у Југославији 1918-1939.....	8
а) <i>Став хрватских и српских грађанских странака и политичара.....</i>	8
б) <i>Став словеначких политичара.....</i>	16
в) <i>Став КПЈ према хрватском питању.....</i>	17
г) <i>Страни интереси у хрватском питању.....</i>	19
II поглавље: Ситуација уочи споразума Цветковић-Мачек и његово склапање.....	22
а) <i>Међународна Европа.....</i>	22
б) <i>Милан Стојадиновић и његов политички курс.....</i>	25
в) <i>Долазак Драгише Цветковића и преговори са Мачеком.....</i>	29
г) <i>Споразум 26. Августа 1939. и стварање Бановине Хрватске.....</i>	32
III поглавље: Михаило Константиновић.....	37
а) <i>Биографија/радни досије.....</i>	37
б) <i>Лични и професионални став према хрватским захтевима за федерализацију државе.....</i>	39
IV поглавље: Учешће Михаила Константиновића у преговорима	
а) <i>Понуде и предлози.....</i>	41
б) <i>Разговори Михаила Константиновића с представницима ХСС-а.....</i>	43
в) <i>Став према одредбама постигнутог споразума.....</i>	46

V поглавље: Реакције на споразум

а) Реакције српске стране.....	47
б) Реакције хрватске стране и словеначке стране.....	56
в) Реакције КПЈ.....	61
г) Реакције из иностранства.....	66

VI поглавље: Последице

а) Последице споразума по Југославију и идеју југословенства.....	69
б) Закључак.....	71

БИБЛИОГРАФИЈА РАДА.....74

1. Необјављени извори.....	74
2. Објављени извори.....	74
3. Интернет сајтови.....	75

Предговор

Мастер рад тематски обрађује споразум Цветковић-Мачек (26. август 1939), настајање аутономне Бановине Хрватске (у оквиру Краљевине Југославије) и околности које су довеле до те прекретнице у историји међуратне Југославије/прве Југославије. Зато тема покрива хронолошки период 1918-1941 (то јест од уједињења 1. децембра 1918. до априлског рата 1941), с нагласком на 1930-ту деценију (1939). Михаило Константиновић је, као министар правде у влади Драгише Цветковића, имао учешће у преговорима и у склапању споразума о Бановини Хрватској и пратећих уредби.

Хрватско питање било је само један од проблема који су мучили политички врх Краљевине¹ СХС/Југославије, још од првих година постојања. Хрватске странке су захтевале федералну јединицу с одређеним степеном аутономије (у умереном случају) или отцепљивање од југословенске државе (у екстремном случају²). Хрватска тежња за федерализацијом Југославије наилазила је на конфузију и отпор двора Карађорђевића, војске, Скупштине у Београду и србијанских политичких странака. За разлику од хрватског политичког корпуса, све српске политичке странке имале су велику слабост у сопственој подељености у вези преуређења југословенске државе: а) подршка идеје унитарног југословенства; б) пројекат *Велика Србија*³ у оквиру Југославије; или в) подршка стварања хрватске аутономне јединице.

У борби против евентуалне сецесије хрватског дела (економски напреднијег од србијанског) војно-политички врх Краљевине користио се различитим методама: раздвајањем Хрватске на 33 области (1922-1929) и на бановине⁴ после 1929; промовисањем унитарног југословенства; српски монопол у стицању важнијих функција у

¹ Првог децембра 1918. проглашено је стварање **Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца**. Првобитни назив траје до 15. јула 1920. када одлуком ПНП-а (Привременог народног представништва) епитет **Краљевство** бива замењен **Краљевином**.

² Усташки покрет/УНРО је заступао стварање "*neovisne*" Велике Хрватске, са БиХ и Сремом као "*hrvatskom teritoriju*" / "*Све до Дрине*"

³ Идеја о југословенској територијалној јединици (Србија, Црна Гора, Македонија/*Јужна Србија*, Војводина, Босна и Херцеговина, српски етнички део Хрватске)

⁴ Хрватска у Краљевини Југославији била је подељена на Савску и Приморску бановину, а мањим делом припала Врбаској бановини (срез Двор (на Уни))

владама⁵ (са значајним утицајем краља Александра Карађорђевића и регента кнеза Павла); споразумима са Италијом и Немачком и Конкордатом са Ватиканом током 1930-тих (ради искључивања њиховог мешања у хрватско питање). Комунистичка партија, са генералним секретарима и српског и хрватског порекла, је подржавала хрватске интересе за аутономију као вид борбе „*хрватског радног народа*“ против „*великосрпске буржоазије*“ и „*хегемоније великосрпског шовинизма*“. Велике силе и суседне државе Краљевине Југославије биле су подељеног става према хрватском питању, свака из властитих интереса. Неке (Вел. Британија, Француска) су тражиле брзо решење за тај спор, уз очување суверенитета и целовитости Југославије (као бране немачком или совјетском продору у југоисточну Европу), а друге (Италија, Мађарска) подржавале екстремније хрватске захтеве за отцепљивање од Југославије, зарад њеног слабљења и пропасти. Велика Британија била је посебно наклоњена хрватском етносу још током Првог светског рат. Британији била је неопходна јака Југославија (с решеним хрватским питањем) као стожер статуса *quo*, насталог после Првог светског рата.

Дневник истакнутог југословенског правника и политичара Михаила Константиновића „*Политика споразума*“ (тачније први део „*Дневничке белешке 1939–1941*“) бави се његовим учешћем у преговорима и споразуму из 26. августа као делегата владе Драгише Цветковића, у функцији министра правде. Ту описује своје учешће у преговорима, али је и детаљно изложио своје ставове према хрватским захтевима и оправданост Мачекових тенденција за стварање аутономне хрватске јединице (са етничке, историјске, и правне стране гледишта; односно да ли је у складу са чланом 116. Устава из 1931). Дневник Михаила Константиновића представља непроцењив документ сведочанства учесника догађаја о току и разлозима унутарполитичке прекретнице у историји међуратне Југославије, поготово у предвечерје Другог светског рата. Сам европски сукоб избио је нападом Немачке⁶ на Пољску за око недељу дана после потписивања споразума. Сам споразум није био спроведен у потпуности (често му била истицана привременост) и поставио нове проблеме (незадовољство пречанских Срба,

⁵ За све време постојања монархије у Југославији, премијери и министри спољних послова су били махом српски политичари (изузети били су Словенац Антон Корошец, Хрвати др Анте Трумбић и др Иван Шубашић)

⁶ Хитлерова Немачка/(Трећи Рајх) је, после Аншлуса 1938, постала директни сусед Краљевине Југославије и тако отпочела директнији утицај на југословенску економију и њену политику

Хрвата и осталих политичких групација одредбама споразума, начином његовог постизања и његовим уредбама). Наведена дела из литературе (*Историја Југославије 1918-1988*, *Краљевина Југославија 1914-1941*, књига I, Бранко Петрановић; *Sporazum Cvetković-Maček* и *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941 : iz povijesti hrvatskog pitanja*, II, радови Љуба Бобана; *Ni rat, ni pakt : Jugoslavija između dva rata*, дневник Милана Стојадиновића; *Удружена опозиција : 1935 -1939*, Мира Радојевић; *Politički zapisi*, мемоари Ивана Рибара; *Политичке успомене*, томови Драгољуба Јовановића) била је коришћена ради објашњења политичке и друштвене позадине преговора представника (Прве) Цветковићеве владе и делегата Мачекове ХСС, одговорања на питање зашто (тада) се кренуло радити на питању федерализације Југославије? и какви су били резултати састављеног споразума и реакције на његово доношење.



Слика 1.2. Срезови/котари Бановине Хрватске

(*прављена у хрватској едицији, после стварања Бановине Хрватске, 1939*)

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА (1929-1939), административна карта



Слика 1.3. Унутарња подела Краљевине Југославије (1931-1939)

(мапа компјутерски направљена 2011)

I поглавље:

Хрватско питање у Југославији 1918-1939

а) Став хрватских и српских грађанских странака и политичара

Хрватско национално питање било је један од проблема који је био стална главобоља сваком политичком врху у Београду, још од спорова Пашићеве владе Краљевине Србије и хрватских чланова Југословенског одбора⁷. Као главни заступник хрватских интереса у новоствореној Краљевини СХС/Југославији наметнула се ХРСС⁸ (*Хрватска републиканска сељачка странка*) под вођством Стјепана Радића, описан више као недоследни демагог него као прави политичар⁹. ХРСС је имала велики утицај на хрватском селу, са привременим чланством у Сеоској Интернационали (аграрног одсека *Коминтерне/III Интернационале*), мада је имала релативно добре односе са хрватским грађанством¹⁰.

Политички циљ ХРСС била је стварање републиканске Хрватске у *дуалној/конфедералној* југословенској држави (у којој би се искључивали остали национални ентитети), то јест формирање југословенског пандана Двојне Монархије. ХРСС се истицала борбом против државног централизма, који је подржан од стране Београда, и утицаја Ватикана на хрватској политичкој сцени. Тако је ХРСС постала национални покрет Хрвата у борби за ревизију Видовданског устава и за стицање хрватске аутономије. Својим нетактичним промовисањем хрватске стране (ван земље), припадношћу Сељачкој Интернационали (1924-1925) и бојкотом парламентаризма ХРСС је била сврставана у носиоце антијугословенства и прозивана чак *прокомунистичком*, иако су се чланови те странке борили против делатности франковачких екстремиста у иностранству и сузбијали сепаратизам код бивших аустро-угарских официра и чиновника¹¹. Припадност ХРСС Сељачкој Интернационали учинила је да и она 1924. буде

⁷ Tomislav Jonjić, *Planovi federalizacije Jugoslavije (Promašeni argument partizanske kvazihistoriografije)*, pristupljeno 17. aprila 2017, стр. 41

⁸ Основана 1904. као *Хрватска пучка странка*, током хабсбуршке владавине

⁹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, Књ. I, Краљевина Југославија 1914 -1941*, Београд : Нолит, 1988, стр. 143-144

¹⁰ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, Краљевина Југославија 1914 -1941*, стр. 142

¹¹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988*, 1988, стр. 144

под ударом Обзнане. Осим ХРСС, у истој ситуацији налазила се и тек формирана КПЈ (Комунистичка партија Југославије) и Леви земљорадници.

На велико изненађење домаће јавности, ХРСС излази 1925. из опозиционог *Хрватског блока*¹², избацује придев "*републиканска*", прихвата монархију и Видовдански устав (донет 1921) и улази у краткотрајну коалицију са Пашићевом Народном Радикалном странком (1925-1926)¹³, с којом дели власт. Радикалско-радићевска коалиција довела је до разлаза Пашићевих радикала и Демократске странке Љубомира Давидовића, па је Светозар Прибићевић прешао у опозицију формирањем Самосталне демократске странке. Коалиција с Пашићевим радикалима негативно је утицала и на утицај Радића (коштала га је трећине гласова у Народној скупштини)¹⁴.

Радићева ХСС опет је, после раскида са Пашићем, ушла у савез 1927. са српском странком, овог пута са бившим Радићевим супарником Прибићевићем и странком СДС. Прибићевић је, формирањем *Сељачко-демократске коалиције* с ХСС, прешао из централистичког блока¹⁵ у профедералистички табор. ХСС је тако ушла у коалицију са *пречанским*¹⁶ политичарима ради заједничког супростављања режиму краља Александра. Сељачко-демократска коалиција је успевала, за разлику од србијанских странака, да придобије већи део гласова Срба пречана у западном делу Југославије, нарочито у Хрватској и БиХ. СДК је износио три захтева краљу: а) *поверавање владе опозицији*, б) *распуштање Скупштине*, и в) *расписивање избора, уз стварање неутралне владе као алтернативе*¹⁷.

¹² То се десило као резултат тајног састанка Радића и Пашића у Женеви почетком 1925.

¹³ У 22-гој влади Николе Пашића (јул 1925 - априла 1926) Стјепан Радић био је министар просвете, а његов брат Павле министар аграрне реформе

¹⁴ Tomislav Jonjić, *Planovi federalizacije Jugoslavije (Promašeni argument partizanske kvazihistoriografije)*, pristupljeno 17. aprila 2017, стр. 42

¹⁵ Прибићевић је следио централистичку политику од 1918. до 1927.

¹⁶ Српски политичари из јужних покрајина бивше Аустро-Угарске: Средње Хрватске (Горски Котар, Лика, Кордун, Банија, Загорје, Жумберак), Далмације, Срема, Славоније, Бачке и Барање, Баната, Босне и Херцеговине. *Пречани* је био србијански назив за Србе у Двојној Монархији током 19. века и првих деценија 20. века (не односи се на Србе у Црној Гори или на Србе у Старој Србији (Косово и Метохија и Санџак) и Вардарској Македонији)

¹⁷ Lj. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd : Institut društvenih nauka, 1965, стр. 10

Међуратна државна криза око статуса Хрватске неретко је добијала и крваве обрте (атентат у Скупштини 20. јуна 1928.¹⁸; неуспела усташка Велебитска буна (1932); неуспели атентат на краља Александра у Загребу¹⁹ (децембар 1933); и усташко учешће у Марсељском атентату 9. октобра 1934.²⁰). Такви обрти су појачавали неповерење између хрватских странака и власти у Београду, продубљено питањем опсега и надлежности хрватске аутономије. Радићева смрт у загребачкој болници (непуна два месеца након атентата у Скупштини) је довела до све већег пораста србофобије у хрватским јавним круговима, јачања сецесионистичких тенденција и кризе југословенства као националне идеје уопштено.

Осим у политици, подељеност Срба и Хрвата имала је у Југославији и друге димензије. Било је коментара и притужби, поготово у послератној историографији и Мачековим књигама (*Економска подлога хрватског питања*, Рудолф Бичанин, 1938). Ту су се износиле тврдње да српска буржоазија служи војском и могућношћу формирања влада, ради контроле над хрватском привредом. Међутим, и поред контроле над државним апаратом, српска буржоазија морала је сарађивати заједно са хрватском и словеначком. Хрватска је имала примат у финансијском капиталу Краљевине Југославије, у виду Прве хрватске штедионице у Загребу. На пример од 2,5 милијарди динара приватног капитала, 2 милијарде биле су у загребачким банкама 1928. Српска буржоазија је имала једино монопол у војној индустрији²¹. Новоформирана војска Краљевине Југославије, састављена од војника Србије, војника Црне Горе и војника негдашње Аустро-Угарске, била је етнички подељена, са доминацијом Срба у официрском кору и приматом Хрвата у Морнарици²².

Краљ Александар Карађорђевић је, због ванредног стања после атентата у Скупштини, имао план о подели Југославије на српски, хрватски и словеначки део, са деобом Босне и Херцеговине између Хрвата и Срба. Линија отцепљења Хрватске од

¹⁸ Тада је радикалски посланик Пуниша Рачић (из Црне Горе), после оштре расправе, убио на лицу места Ђуру Басаричека и Павла Радића (чланове ХСС-а), а сам Стјепан Радић преминуо од последица рањавања (и лошег здравља пре атентата) у загребачкој болници 8. августа 1928.

¹⁹ Неуспели атентатор био је Петар Ореб, који је имао везе са усташким покретом, стационираног у Италији

²⁰ Тада су убијени краљ Александар I Карађорђевић и француски министар Луј Барту, а тешко рањен генерал Жофр

²¹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, стр. 166

²² Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, стр. 167

Краљевине СХС би ишла првобитно (1923) Вировитица–Сисак–Карловац–река Купа–Јадранско море, каснија алтернатива (1928) Барч – Вировитица – Дарувар – Пакрац – Новска – Дубица – река Уна – Шибеник. Такав план поделе наишао је на осуду и отпор многих процентралистичких политичара, али и припадника федералистичког блока (хрватских и делом српских политичара). План сецесије државе на три дела отпао је због опасности од евентуалне инвазије Мађарске и Италије на отцепљене делове. Краљ је увео личну диктатуру (6. јануар 1929.²³), суспендовао Видовдански устав и парламентаризам уопште. Као председник владе постављен је генерал Петар Живковић, као шеф Југословенске националне странке/ЈНС и краљев човек од поверења. Краљевини СХС је 3. октобра 1929. промењен назив у *Краљевина Југославија*, у циљу промовисања интегралног југословенства. Ствара се подела Југославије на девет бановина (названих по великим рекама, изузев Приморске), уместо на дотадашње области, 1929/1931.

Свака бановина је обухватала бар део неке историјске области – Вардарска бановина је, поред данашње Македоније, обухватала и део Србије²⁴, а Хрватска подељена на Савску (ужа Хрватска²⁵, Славонија, Сењско приморје²⁶ и (привремено) срез Чрномел²⁷) и Приморску бановину (Далмација од Обровца до Стона и западни део Херцеговине (срезови Столац, Прозор, Дувно, Ливно, Мостар))²⁸. Поделом Хрватске на две бановине настојало се поткопати јединство политичког корпуса Хрватске ради тоталног стапања Хрвата у југословенску нацију²⁹. Паралелно са брисањем старих историјских граничних линија, радило се и на јачању саобраћајних веза преко негдашњих природних граница (изградња мостова преко Дрине и пруга Ужице-Вишеград-Сарајево), у циљу унитаризовања Југославије у пуном смислу.

²³ Отуд назив *Шестојануарска диктатура* за режим после 1929, који се фактички наставио све до 27. марта 1941.

²⁴ Срезови: Приштина, Сува Река, Призрен, Гњилане, Урошевац, Врање, Владичин Хан, Лесковац, Босилеград, Прешево, Сурдулица, Лебане

²⁵ Савска бановина била је без Чабарског среза, који је тад припадао Дравској бановини (1929-1931)

²⁶ Тада се простирало од Сушка/реке Ријечине до реке Зрмање/Обровца и обухватала острва Крк, Раб и Паг

²⁷ Од 1931. враћена Дравској бановини (и остала део Словеније)

²⁸ Хрватска у Краљевини Југославији била је подељена на Савску и Приморску бановину, а мањим делом припала Врбаској бановини (срез Двор на Уни); привремено (1929-1931) срезови Вуковар, Винковци, Жупања били у оквиру Дринске, срез Чабар део Дравске, срез Столац део Зетске. Срезови Вуковар, Винковци, Жупања и Чабара прешли су у оквир Савске 1931, а срез Столац припао Приморској.

²⁹ <http://www.cro-eu.com/forum/index.php?topic=613.0;wap2> (Kraljevina Jugoslavija - podjela na banovine 1931. godine)

Осим комуниста (КПЈ), на удару краљеве диктатуре нашли су се и чланови *СДК*-а (Прибићевић бива интерниран у Брус³⁰, Мачек бива осуђен на 3 године строгог затвора, а Јурај Крњевић и Аугуст Кошутић беже у егзил), припадници левог крила *Савеза земљорадника* (Драгољуб Јовановић), *ВМРО*-а и франковци/*УНРО*. Чак и сам Коросец, са добрим делом вођства СЛС-а, бива интерниран на острво Хвар током 1933³¹. Идеја унитарног југословенства (подстицана од стране краља) је, потпуно супротно од жељеног унутарњег јачања државе, појачала међуетничку заваду, а Срби и Хрвати почели третирати унитарно југословенство као напад на властити историјски индивидуалитет. Краљева диктатура је само подстакла борбу између унитаристичке и федералистичке концепције државног уређења. Дошло је до јачања сепаратистичких покрета (*УХРО* у Хрватској и *ВМРО* у Македонији), који добијају подршку из Италије, Мађарске и Бугарске). Зато је краљ Александар Карађорђевић формално опозвао диктатуру 1931. и донео *Септембарски/Октроисани* устав (1931). Њиме је била задржана подела Краљевине на бановине, а грађанска права нешто сужена у односу на Видовдански устав. Краљ је преко Устава задржао велика овлашћења (ван устава и сваког закона) за ванредне ситуације, захваљујући члану 116., који је зато често називан *Мали устав*.

На место покојног Стјепана Радића у вођству ХСС-а дошао је хрватски политичар Владимир-Влатко Мачек. Мачек је био краће време на робији (1929-1930), па је после био дочекан као херој у Загребу, и промовисао хрватско питање у иностранству и међу хрватском дијаспором. Документ где се осуђује Шестојануарска диктатура (*Загребачке пункције*) донет је 7. новембра 1932. на тајном састанку Сељачко-демократске коалиције, усмерен против наводне великокрпске хегемоније. Његових шест тачака су, осим осуде диктатуре и наводне хегемоније, захтевале и повратак грађанског парламентаризма, преуређење државе на основу заједничких интереса (без превласти једног елемента над другима), и већа улога већинског аграрног становништва у политичком животу. Остале странке (ЈМО, СЛС) су угледале на тај потез и донеле своје пункције (*Сарајевске* и *Љубљанске*), а Мачек је зато робијао три године строгог затвора под актом *Обзнане*.

³⁰ Одатле одлази у Праг, где умире 1936.

³¹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, стр. 185

Мачекова ХСС је у својим захтевима за територијални опсег хрватске јединице³², тражио уједињење Савске и Приморске бановине, припајање Босне и Херцеговине (Босанска крајина била је означавана као „*Турска Хрватска*“), Срема, срез Дубровник, Боку Которску, и делове Бачке. У томе се користио углавном историјско-политичким или етничким разлозима (нпр. Срби-католици у дубровачком срезу, католички Бокељи и Буњевци били су аутоматски сврставани у хрватски етнос), иако су неке спорне територије имале српску етничку већину уместо хрватске. Радикали (Пашић и Стојадиновић) и остале српске странке централистичко-унитарног блока (поготово оне које су окупљале Србе пречане) аргументовали су против федерализације Југославије и давање формалне аутономне јединице Хрватима „*етничкој мешаности спорних покрајина и области, то јест немогућношћу разграничења федералних делова*“³³. Владимир Мачек је био за аутономну Хрватску у оквиру Краљевине Југославије, а не за „*неовисну*“ Хрватску (циљ УХРО-а). Супротно од Мачекових оптужби о „*пљачки Хрватске*“ и да је Хрватска „*српска колонија*“ и сличних тврдњи од стране КПЈ, хрватска индустрија³⁴ је много напредовала у односу на источни део Краљевине (с изузетком у вези Војводине, Београда, Бора, Лесковца). Током избора маја 1935, владина листа се користила Мачековом ратном прошлошћу³⁵(и учешћу осталих хрватских првака као аустро-угарских војника у рату) зарад одбијања српских гласача од ХСС, а против србијанске опозиције неретко се користила милицијом током предизборне кампање³⁶.

³² Хрватска јединица била би једна од 7 југословенских федералних јединица, поред Србије, БиХ, Словеније, Војводине, Црне Горе и Македоније. Мачек је показивао да одустане од давања федералног статуса Македонији и Црној Гори, алтернатива давање аутономије дотичним земљама као деловима српске јединице

³³ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 – 1988, књига I*, стр. 122

³⁴ Поштеђена разарања у Првом светском рату, индустрија Хрватске тада је чак ојачала.

³⁵ Мачек је служио као водник у аустро-угарској војсци, рањен на Колубари 1914

³⁶ Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, Београд, 1997, стр. 112



Слика 1.4. Стјепан Радић говори у Дубровнику 27. маја 1928

(лево од Радића је Светозар Прибићевић, један од његових сарадника у вођству СДК-а; фотографија из 1928)



Слика 1.5. Сахрана Стјепана Радића у Загребу августа 1928.

(већ тада су почеле антисрпске демонстрације у Загребу; фотографија из августа 1928)



**Слика 1.6. Погреб убијеног југословенског краља Александра
Карађорђевића у Београду, после Марсељског атентата**

(фотографија последњег испраћаја краља Александра 1934)



Слика 1.7. Пропагандни летак владине листе (петوماјски избори 1935.)

(Алузија на контроверзно хрватско учешће у Првом светском рату; данас у Архиву Југославије)

б) Став словеначких политичара

Вођ SLS-a³⁷ Антон Корошец био је практично десна рука владама у Београду и двору Карађорђевића. Словеначки клерикалци били су против ХСС, највише због страсног Радићевог антиклерикализма и његове борбе против утицаја Ватикана. СЛС се противила свакој ревизији Видовданског устава, иако није гласала током његовог доношења. Држањем стране врху у Београду, Корошец и његова странка настојали су сузбити могућу хрватску хегемонију у западном делу Југославије и потенцијално припајање Словеније Великој Хрватској. Разлог Словенаца да остану у оквиру Краљевине Југославије (као посебан део) имао је додатну тежину и због прогона словеначке мањине (и хрватске мањине) на послератним територијама Италије (Горица, Трст, Истра, Ријека, Задар, Ластово) од стране Мусолинијевих црнокошуљаша и *Анилуса* Аустрије Хитлеровом Трећем Рајху. Словенци су држали страну власти у Београду у спору хрватског питања из још једног разлога; неки радикалнији хрватски политичари (заступници Велике Хрватске), почев још од Анте Старчевића, сматрали су Словенце "*алпским Хрватима*", односно "*Белим Хрватима*", тиме су их тумачили као део хрватске нације. Већ се размишљало о стварању заједничког политичког фронта свих Словенаца у Југославији, са Корошчевом СЛС као предводником. Циљ тог покрета било би спречавање продирања утицаја ХСС у Словенију и увећање преговорачке позиције за улазак у владу. Постоје одређене теорије завере да је Корошец сива еминенција иза атентата у Народној скупштини јуна 1928.

Југословенски државни кров био је табор окупљања за словеначки народ после 1918, тим више што су делови укупне словеначке етничке територије остали у оквиру Аустрије (већи део Корушке, после плебицита 1919), Италије (Јулијска крајина/*Slavia Friulana*³⁸(западно од *Раналске линије*³⁹)) и Мађарске (Порапски Словенци⁴⁰). Словенци су успевали да држањем стране Београду у проблему хрватског питања да себи обезбеде фактичку аутономију и економско-културно напредовање. Док су многе историјске области биле раздвојене између бановина током 1929-1931 (на пример, подељеност БиХ

³⁷ Словеначка Људска странка: некада проаустријска партија, са прокатоличким ставом (као агентура Ватикана), имала значајан утицај у југословенском делу словеначке етничке територије/Дравској Бановини

³⁸ Данас то су Словеначко приморје/Приморска, делови Нотрањске; и италијанска Аутономна регија Фурланија-Јулијска крајина

³⁹ Линија разграничења између (Краљевине) Италије и (Краљевине) СХС/Југославије 1920-1947

⁴⁰ Словенци у долини реке Рабе (мађарске жупаније Ваш и Зала)

између Дринске, Врбаске, Зетске и Приморске бановине), целокупан словеначки део Краљевине Југославије (Крањска (Нотрањска, Горењска, Дољењска); већи део Штајерске; мањи део Корушке и Прекмурје) био је у оквиру Дравске бановине. Дравска бановина добија 1931. срез Чрномел/Белу Крајину, вративши Чабар Савској.

Поменуто интернирање Корошца на Хвар 1933, као и његово одбијање уласка у Радић-Пашић коалицију 1925-1927, били су пример да односи између двора и Корошца нису увек били складни, то јест да су били изграђени на основу постојања заједничког непријатеља (Радић и ХСС)⁴¹. После радићевско-радикалске коалиције, Корошчева СЛС почела је изједначавати термин *широке самоуправе* (начело Давидовићеве Демократске странке) са појмом законодавне аутономије. *Љубљанске пунктације* биле су донете 1933, по узору на претходно донете Загребачке, и заступале сличне профедералистичке идеје. Решавање хрватског питања у виду стварање хрватске територијалне јединице било би истовремено и подстицај Словенцима да од власти у Београду захтевају формализовање Словеначке бановине, иако су фактички већ имали Дравску бановину. По доласку Стојадиновића на власт, Корошец и Мехмед Спахо (шеф Југословенске муслиманске организације) ушли су у коалициону странку (*ЈеРеЗа*) ради ограничења политичког рада Мачека и пасивизације хрватског питања.

в) Став КПЈ према хрватском питању

Комунистичка партија Југославије/КПЈ била је од првих дана на ратној нози са режимом Краљевине Југославије, због револуционарног програма (покушај атентата на регента Александара у Београду 1920, убиство министра Милорада Драшковића⁴²) и промовисања просовјетске пропаганде. Зато је била забрањена *Обзномом* (децембар 1920), њени освојени мандати у Скупштини поништени. Због прогона комуниста, ауторитарног карактера и тоталитарних одлика (нпр. цензура у штампи, већи политички утицај војске), *Шестојануарска диктатура* била је у послератној историографији поистовећивана са фашистичким диктатурама, то јест називали су је *монархофашистичком диктатуром*

⁴¹ Б. Петрановић, *Исто*, 147

⁴² Министар Краљевине Србије и Краљевине, познатији као доносилац контроверзне *Обзване*.

великосрпске буржоазије⁴³. КПЈ је током првих година свог постојања (1919-1925) била унитаристичког карактера, упркос протесту неких хрватских чланова.

На **Петом конгресу Коминтерне у Москви** (1924) Краљевина Југославија је проглашена *версајском творевином великосрпске буржоазије*, коју треба растурити, а Хрвати, Македонци, Црногорци и Словенци проглашени за *угњетаване народе* (којима треба прво национална грађанска, па потом социјална револуција). КПЈ је, као секција Коминтерне, беспоговорно прихватила ставове црвеног Кремља и започела агитацију за издвајање Хрватске, Словеније и Македоније као независних република. Вођ СССР-а Јосиф Стаљин сматрао је ХРСС за револуционарну партију већ 1924 (због њеног чланста у Сељачкој Интернационали, аграрном огранку Коминтерне). Радићев заокрет 1925. био је схваћен као капитулација пред монархистичким режимом и учвршћење *"тројног савеза монархије, великосрпске буржоазије и војних кругова"*⁴⁴. Унитарно југословенство, будући пропагирано од стране двора, политичких и официрских кругова, било је приказивано међу кадровима КПЈ као маска великосрпског империјализма. На **Трећој конференцији КПЈ у Београду** (1924) усвојена је Резолуција о националном питању, односно дато је сваком народу у оквиру Југославије право на самоопредељење (чак и отцепљење). Тако је КПЈ кренула у промовисање федеративног уређења, републиканства и укидање Видовданског устава⁴⁵. Српски члан КПЈ Живота Милојковић је називао радикале *"српским франковцима"*, због пропагирања **Велике Србије** науштрб идеје о Југославији⁴⁶.

На **Четвртном конгресу КПЈ у Дрездену** (1928) била је донета резолуција о укидању фракција у самој партији, о борби за свргавање монархије, и стварању независних совјетских република на месту распале Краљевине Југославије⁴⁷. Многи прваци КПЈ су сматрали хрватско питање : тежњом угњетених народа (радника и сељака) ка национално-буржоаској револуцији; реакцијом на „*великосрпску превласт*“; или *фатаморганом* насталом супарништвом српске, хрватске и словеначке буржоазије⁴⁸.

г) Страни интереси у хрватском питању

⁴³ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, 1988, стр. 194

⁴⁴ Б. Петрановић, *Исто*, стр. 156

⁴⁵ *Исто*, стр. 155

⁴⁶ *Исто*, стр. 121

⁴⁷ *Исто*, стр. 160 - 161

⁴⁸ *Исто*, стр. 154-155

Француска и Велика Британија биле су заинтересоване за проблем хрватског формалног статуса у Краљевини Југославији. Британске дипломате често су пратиле политичку ситуацију у Краљевини и оцењивале знамените политичаре (и српске и хрватске и словеначке). Стјепана Радића, оснивача и вођу ХРСС-е, и његове начине политичке борбе су оцењивали као „*високо образованог човека, али духа помало неуравнотеженог и склоног идеализму*“. Њихови извештаји из 1924. описују Радића да је превртљивац и да се обрће од залагања за монархију енглеског типа до промовисања совјетске политике и идеологије, то јест сматрају га изванредним оратором и идеологом, али не администратором⁴⁹. Радићев бојкот био је схватан као *лукавство за задржавање верности присталица*.

Француска била је главни патрон Краљевине Југославије као стуба версајског поретка у Југоисточној Европи. Иако је Француска подржала централистичку политику у Југославији током 1920-тих, та подршка била је знатно ослабила током 1930-тих⁵⁰. После доласка Стојадиновића на власт 1935. и успостављања односа са Немачком и Италијом, Мачек је почео, преко делегата Јураја Крњевића, промовисати хрватско питање у Паризу. Иако су француски званични кругови били против Стојадиновићевог заокрета ка супарничкој Италији и Немачкој, нису подржавали циљеве вођства ХСС у вези преуређења Југославије као државе, иако су истакнути француски политичари били још 1932. за реорганизацију Југославије, *на бази што шире федерације* (коментар Светозара Прибићевићевића⁵¹).

Велика Британија често је давала утисак круговима у Југославији да је више наклоњенија Хрватима, тим више због тога што су знаменити британски историчари и новинари Викам Стид и Роберт Ситон-Вотсон били велики патрони хрватског народа, поготово током Првог светског рата. Кабинет у Лондону је негативно гледао на увођење Шестојануарске диктатуре и на укидање парламентаризма и суспендовање устава, упркос родбинским везама Карађорђевића са британским двором. „*Меморандум*“ Ситона-Вотсона (1936) константовао је „*горуће хрватско питање*“ и „*банкрот српске политике према*

⁴⁹ Исто, стр. 145

⁵⁰ Lj. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, 1965, стр. 37

⁵¹ Tomislav Jonjić, *Planovi federalizacije Jugoslavije (Promašeni argument partizanske kvazihistoriografije)*, pristupljeno 17. aprila 2017, стр. 42-43

Хрватској“. Режим двора и владе у Београду био је оцењен у „Меморандуму“ као „диктатура без диктатора“⁵².

Мачек је једно време био заинтересован за италијанску подршку, после Минхена, будући да је Италија давала претходно подршку усташком покрету ради разбијања Југославије изнутра. Током прелаза из 1938. у 1939. водио је тајне индиректне преговоре са грофом Ђаном, Мусолинијевим зетом и шефом италијанске дипломатије, о ставу према хрватском питању. Гроф Ђано је захтевао од Мачека: издвајање Хрватске као републике, закључење савеза с Италијом и персоналну унију. Мачек, будући да је био за останак Хрватске у међуратној Југославији и да је имао на увид вести о денационализацији и прогону хрватске мањине у Јулијској крајини (Истра, Ријека, Кварнер, Задар, Ластово) и италијанским претензијама на Далмацију⁵³. Мачек је у Прагу, Паризу и Лондону приказивао Хрвате као прву линију одбране демократије од немачке агресије и фашизма, док је у Берлину (марта 1939) истицао „*тисућуљетно*“ хрватско-немачко пријатељство. Слао је представника чак у Вашингтон 1936. године, код председника Френклина Делана Рузвелта, ради заинтересовања америчког естаблишмента за хрватску ствар као значајан део подунавске и европске политике⁵⁴.

Милан Стојадиновић, Мачеков лични и политички супарник, се током формализовања политичких односа са Немачком и Италијом водио, поред економских разлога, и могућношћу неутралисања хрватског питања, придобијања хрватског бирачког тела за ЈРЗ, и политичком изоловању ХСС и УХРО-а од потенцијалних савезника у иностранству. Такви подухвати су заправо све више поспешивали значај хрватског питања и јачање десничарског национализма код Хрвата, уз незадовољство кабинета у Лондону, разочараног у Стојадиновићеву политику⁵⁵.

⁵² Исто, 291

⁵³ Исто, 170

⁵⁴ Исто, 271

⁵⁵ Исто, 273



Слика 1.9. Мапа Мачекових претензија у вези територијалног опсега тражене Бановине Хрватске

(Направљена у Загребу 1938, ради представљања виђења ХССу вези опсега аутономне Хрватске; данас у Архиву Србије)

II поглавље:

Ситуација уочи споразума Цветковић – Мачек и његово склапање

а) *Међуратна Европа*

Међуратна Европа је убрзаним темпом ишла ка новом рату. Дошло је до доласка Адолфа Хитлера и његове нацистичке партије на власт у Немачкој после избора 1933. Хитлер и Бенито Мусолини били су само део система (засебно својствених) диктатура које су биле широм Европе (СССР/Совјетски Савез, „Краљевина“ Мађарска (с Хортијем као регентом), Краљевина Румунија, Република Пољска (са маршалом Пилсудским на челу), итд.). Свака диктатура у Европи, која није била *диктатура пролетеријата* као у Совјетском Савезу, била је аутоматски сврстана у фашистичку, иако је дотична имала врло мало сличности са фашизмом.

Успон европских фашистичких покрета уследио је због Економске кризе 1929. (довела до масовне незапослености и огромних државних дугова) и пољуљаности политичког угледа парламентарне демократије у јавном мњењу међуратне Европе. Почине ширење диктатуре као политичког система широм Старог континента. Парламентаризам био је угрожен чак у и његовим земљама-зачетницима: Великој Британији (Освалд Мозли и његова *Британска Унија Фашиста*) и у Француској (*Croix-de-Feu* = *Пламени крстови*). Тај тренд није мимоишао ни Краљевину Југославију (наведена *Шестојануарска диктатура*). Фашистички покрети, политички присутни широм Европе, се оснивају 1930-тих и у Краљевини Југославији: „*Југословенски народни покрет Збор*“⁵⁶ (Драган Љотић) и *Југословенска Народна странка*⁵⁷ (Светислав Хођера), који се одликују фанатичним антикомунизмом. Пре њих постала је екстремно-десничарска *ОРЈУНА* (1921-1929) под вођством Милана Прибићевића⁵⁸, која је нападала комунисте, Јевреје, либерале, корпоративну државу, демократију, српски и хрватски национализам, и промовисала југословенство. Фашизација не мимоилази ни франковце који постају Павлићев *УХРО*, и

⁵⁶ Основан 1935.

⁵⁷ Основана 1933.

⁵⁸ Брат Светозара Прибићевића, оснивача и лидера Самосталне демократске странке и Сељачко-демократске коалиције

оснива се *Хрватска националсоцијалистичка странка* под вођством др Стјепана Бућа⁵⁹. ХНСС је критиковала ХСС, залагала се за „*неовисну хрватску државу*“ и промовисала пронемачку политику. И поред тога, није имала никакве везе са усташким покретом, будући да је фактички била агентура немачког конзулата у Загребу, мада је и Павелић (у егзилу) зависио од подршке Мусолинијеве Италије. Иако је Хођерина *ЈНС* остварила утицај на неким селима Шумадије и Војводине, она и *Збор* били су ништа више од маргине на политичкој сцени Југославије (*Збор* био је чак забрањен уочи рата). Избио је у Шпанији грађански рат између 2. Шпанске републике и војске Франциска Франка, који траје од 1936. до 1939. Франко ужива подршку Хитлерове Немачке и Мусолинијеве Италије, а републиканска влада у Мадриду од помоћи добија само Интернационалне бригаде, међу којима су и истакнути југословенски комунисти (српског и хрватског порекла). Због неутралности влада у Лондону и Паризу, Мадрид је пао априла 1939, што је био крај Друге шпанске републике и почетак Франковог режима.

Велика Британија и Француска, будући у сопственим кризама, почињу полако да прелазе у дефанзиву према Адолфу Хитлеру и његовој агресивној политици. Кнез Павле је у извештајима британских посланика означаван као „F“ (Friend), односно сматран је за "*пријатеља*". Истицали су да води пробританску политику, а такође је својим начином живота опонашао животни стил британске аристократије. Из сличних разлога је и Милан Стојадиновић био првобитно подржан на почетку свог мандата као југословенског председника владе. После дебакла „*концепта четири сила*“⁶⁰ Велика Британија полако преузима улогу ослабљене Француске у Југоисточној Европи, ради стварања војно-политичког фронта против надирања Хитлерове Немачке. Судбина Чехословачке после 1938/1939. била је алармантна за власт у Београду. Ситуација је била додатни подстицај решавању хрватског питања што пре, највише због стварања „*независне*“ Словачке Републике, која је постала сателит Хитлерове Немачке. Италија је (7. априла 1939.) окупирала Албанију, што је југословенска влада прихватила као свршен чин. Последица те окупације била је што је Италија у потпуности окружила Југославију са западне стране

⁵⁹ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, стр. 278-283

⁶⁰ Идеја поделе утицаја са ревизионистичким силама пропала је после анексије Судетске области 1938. и окупације остатка Чехословачке марта 1939, чиме Трећи Рајх стиче утицај у Средњој и Југоисточној Европи, и додатно охрабрење за агресивну политику.

(Јулијска крајина, град Ријека, Кварнер, град Задар, острво Ластово, Албанија) и стекла могућност блокаде југословенског приморја затварањем Отрантских врата ратном флотом.

б) Милан Стојадиновић и његов политички курс

После убиства краља Александра у Марсељу октобра 1934, на власт долази његов (11-годишњи) син Петар II Карађорђевић. Будући малолетан, било је формирано трочлано Намесништво (кнез Павле Карађорђевић⁶¹, др Иван Перовић, др Раденко Станковић). Колики је формалан значај имала Хрватска као државотворни елемент Југославије, видело се по томе што је један од намесника, Иван Перовић, био бан Савске бановине. За председника владе на општим изборима 1935. био је изабран Богољуб Јевтић, после победе над Мачековом листом. Али, услед политичке подељености на опозицију и режим и претеће кризе, Јевтић бива убрзо смењен од стране кнеза Павла и замењен Миланом Стојадиновићем (1888-1961).

Ради постизања споразума са Мачеком и хрватском опозицијом, кнез Павле је поставио дотадашњег министра финансија др Милана Стојадиновића⁶², члана Народне радикалне странке. Био се прославио стабилизацијом динара 1923, као представник енглеских фирми у Југославији (1927-1935) и као директор Енглеске трговачке банке (1919-1922). Зато је на почетку био драгоцен у очима кабинета у Лондону, нарочито ради споразума са Мачековом ХСС. Стојадиновићева НРС је заједно са Спаховом ЈМО и Корошчевом СЛС формирала коалициону *Југословенску радикалну заједницу/ЈРЗ*⁶³. Међутим, Мачек и Стојадиновић нису се међусобно подносили, будући да је последњи подржавао начело „*једна држава, један народ и један краљ*“ и унитарни централизам као државно уређење Краљевине Југославије⁶⁴.

У борби против Мачекове ХСС, Стојадиновић је, поред поменуте ЈеРеЗе, имао ослонац и код кнеза Павла и дела србијанског грађанства и привредника. Политичко заокруживање Хрвата на унутрашњем плану, уоквирено креирањем коалиционе странке са ЈМО и СЛС, било је допуњено споразумима са Мусолинијевом Италијом и Хитлеровом

⁶¹ Брат од стрица настрадао краљу Александру Карађорђевићу, образован у Оксфорду, слабо познат широј југословенској јавности

⁶² Вршио је ту функцију у оквиру Пашићевих влада

⁶³ Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918 - 1988, књига I*, 264 - 265

⁶⁴ Б. Петрановић, *Исто*, 266

Немачком, као и склапањем **Конкордата** са Ватиканом 1937. *Мартовски пакт* (Пакт Тано–Стојадиновић) 1937. имао је као резултат формалну обавезу Италије да укине сваку подршку усташама, иако је Павелић био у торинском затвору 1934-1936, током процеса у вези Марсељског атентата. Усташки покрет био је званично распуштен, али су усташе наставиле своје антијугословенске активности преко других организација. Састанак са Хитлером јануара 1938. резултовао је формалним ставом Трећег Рајха против обнове Аустро-Угарске/Хабсбуршке монархије и званичним обећањем да се Немачка неће мешати у унутрашње прилике у Југославији.

Иако је Стојадиновић тврдио да је током свог мандата успео смирити српско-хрватске односе, баш тада је дошло до климакса борбе између политички хетерогене и ослабљене српске буржоазије и хомогеније хрватске буржоазије, која је уживала подршку значајног дела српске опозиције и дела муслиманских политичара у БиХ (Халил Храсница и браћа Бехмен (Шефкија и Мехмед)). **Споразум у Фркашићу** (1937.) довео је до савеза Сељачко–демократске коалиције и српске Удружене опозиције (Народна Радикална странка Аце Станојевића, Демократска странка Љубе Давидовића, Савез земљорадника), ради супростављања Стојадиновићу и формирања концентрационе владе. Блок Народног споразума био је за повратак спољнополитичког курса према Лондону и Паризу, измену изборног закона, слободу штампе, решавање сељачког питања земље и раздуживања⁶⁵, слободу збора и договора⁶⁶. Стојадиновићеве пактови са Немачком и Италијом и Конкордат са Ватиканом довели су до великог отпора југословенског јавног мњења (Крвава литургија 1937, контроверзна смрт српског патријарха Варнаве) и негодовања Велике Британије, која је почела радити на његовом паду.

Избори (11. децембра 1938) били су последњи општи избори одржани у Краљевини Југославији. Ту се истакао снажан опозициони фронт Стојадиновићевом режиму (СДК, УО), као и хетерогеност српског бирачког тела и хомогеност хрватских бирача. Хрвати у обе бановине (Савској и Приморској) су гласали већином за Мачекову листу, док су Срби у тим бановинама преполовљени између владине листе и Удружене опозиције. У српским бановинама (Моравској, Зетској, Вардарској) Удружена опозиција је побољшала резултат

⁶⁵ Сељаци су широм Југославије били већина становништва, а у неким областима (БиХ, делови Хрватске, Македонија, Црна Гора) апсолутна већина

⁶⁶ . Радојевић, *Удружена опозиција: 1935 - 1939*, Београд : Институт за савремену историју, 1994, стр. 250

из 1935, док су Словенци, Муслимани и мађине (немачка, мађарска, итд.) били за владину листу. И поред одношења тесне победе (55% гласова), Стојадиновић је имао ослабљену позицију, уз велики број стечених противника (СДК, УО, кнез Павле, официрски кругови, Српска Православна Црква, ЈНС, отуђене СЛС и ЈМО, соколски клубови и десни сепаратистички покрети), уз благослов и подршку незадовољног кабинета у Лондону⁶⁷. Изборна победа Стојадиновића 1938 била је, заправо дугорочно гледано, *Пирова победа*. На његово место, после смене, дошао је Драгиша Цветковић⁶⁸, као члан НРС и Стојадиновићеве владе.



Слика 2.1. Сукоб Стојадиновића и Мачека

(карикатура Пјера Крижанића на рачун сукоба СДК и ЈРЗ, 1937)

⁶⁷ Б. Петрановић, *Исто*, 283

⁶⁸ По Стојадиновићевој пристрасној оцени, најгори и најслабији члан његове владе



Слика 2.2. Драгиша Цветковић

(фотографија направљена 1939)

в) Долазак Драгише Цветковића на власт и преговори с Мачеком

Милану Стојадиновићу се приписивало наводно претендовање да постане југословенски пандан италијанском *Ил Дуссе*-у. Као докази за такве тврдње, навођени су постојање одреда *сивокошуљаша* (по узору на италијанске фашистичке *црнокошуљаше*), постојање *Омладине ЈРЗ* (на уштрб Сокола Краљевине Југославије и КПЈ) и покушаји увођења обавезног телесног васпитања у хрватским и српским срезовима⁶⁹. Стојадиновић се касније бранио од тих гласина напомињањем да су и Мачекова ХСС и Корошчева СЛС имале сопствену партијску милицију из редова властите омладине (хрватска *Заштита* и *Градска и сеоска стража* и словеначки *фантови*)⁷⁰. Али Југословенска радикална заједница је остала на власти, њени чланови су пружали пасиван отпор Цветковићевом мандату као председника владе. Тако су убрзани преговори са Мачековом ХСС, која је била првобитно резервисана према промени власти⁷¹. Драгиша Цветковић био је познат у ужим политичким круговима као члан НРС, *кнежев курир* и градоначелник Ниша (центра Моравске бановине)⁷². Са таквим квалитетима, био је више по вољи намеснику кнезу Павлу Карађорђевићу, одређеним политичким круговима и интересима Велике Британије. Прва одлука тек састављене Цветковићеве владе била је започињање преговора са Мачеком, фактичким победником општих избора децембра 1938.

Упркос стварању *Блока Народног споразума* као коалиције СДК и УО, Мачекова ХСС је наступила одвојено у преговорима са Цветковићевом владом у вези решавања хрватског питања. Први састанак Мачека и Цветковића десио се 2. априла 1939. у Загребу и трајао од 3. до 4. априла. Цветковић је формално дошао као мандатор Круне и представник владе, а не као представник ЈРЗ. Загребачки дневни лист *Хрватски дневник* није давао првом састанку повољне прогнозе за будућност (с обзиром на Цветковићев тек створен политички положај), мада је био остављен позитиван утисак код Цветковића („*Засада иде врло добро!*“, приликом интервјуа са репортерима Политике) и код ХСС⁷³. На том састанку Цветковић легитимизовао се као мандатор Круне и показала се спремност Мачека за преговоре о територијалном опсегу аутономне Хрватске и компетенцијама.

⁶⁹ Б. Петрановић, *Исто*, 289-290

⁷⁰ *Исто*, 285 и 288

⁷¹ Лј. Вобан, *Споразум Цветковић-Маček*, Београд, 1965, стр.138

⁷² *Исто*, 290-291

⁷³ Лј. Вобан, *Споразум Цветковић-Маček*, стр. 145

Међутим, тај састанак је наишао на велико негодовање и непризнавање код Удружене опозиције, чији су неки чланови чак захтевали ограђивање од Мачека због изигравања Споразума у Фркашићу и давања примарне улоге хрватском питању, уместо демократизацији владе⁷⁴.

Ограђивање Удружене опозиције од Мачека ишло је на руку кнезу Павлу Карађорђевићу (човеку иза Драгише Цветковића). Разлози су били: а) могућа негодовања из Берлина и Рима, јер је УО била против тренутног спољнополитичког курса; б) кнез Павле је лично био против демократизације политичког живота Југославије упркос ставу јавног мњења (правдао се притиском Италије и Немачке: „Слободе, слободе... али неће то Немачка и Италија – оне би, да њих дам, протестовале одмах.“); и в) кнез је био вољан за преговоре у вези хрватског питања, које му је било прече него демократизација политичке сцене. Примарни циљ УО био је прво формирање концентрационе владе, па потом одмах решавање хрватског питања⁷⁵. То су били разлози за спречавање учешћа УО у преговорима Мачек – Цветковић, уз вољност Мачека да се продужи режим ЈРЗ⁷⁶.

Други (полутајни) састанак (15. април 1939) се тицао конкретних захтева ХСС у вези територијалног обима Хрватске. Цветковић је нудио спајање Савске и Приморске бановине и дубровачког среза, док је Мачек тражио: 1) разграничење по историјским јединицама; 2) Хрватску која обухвата: Савску бановину до Шида, срезове Брчко, Градачац и Дервенту, затим Савом до Уне, Уном до реке Сане, Саном до Јајца, Зенице, Високог, одатле на границу Приморске бановине, затим дубровачки срез до Суторине⁷⁷ (уз формирање остатка БиХ и Војводине као засебних јединица); или 3) Хрватску западно од линије Суботица – Илок – Сава – река Босна – Сарајево – граница Приморске бановине – Херцег-Нови⁷⁸. Изнети Мачекови захтеви (поготово у вези Војводине и Босне и Херцеговине) су ишли преко вољности Цветковића за територијални обим Хрватске као засебне јединице. Мачек је настојао придобити учешће србијанске опозиције (УО и ЈНС) у

⁷⁴ М. Радојевић, *Удружена опозиција: 1935 - 1939*, Београд : Институт за савремену историју, 1994, стр. 250-270

⁷⁵ Лј. Вобан, *Исто*, стр. 153-158

⁷⁶ М. Радојевић, *Удружена опозиција: 1935 - 1939*, Београд, 1994, стр. 330

⁷⁷ Уз стварање засебних јединица од остатка БиХ и преосталог дела Војводине

⁷⁸ Лј. Вобан, *Исто*, стр. 159

преговорима, али безуспешно. Ипак, и без учешћа представника дотичних странака, Мачек није искључивао странке из преговора са Намесништвом и Цветковићевом владом⁷⁹.

На трећем - четвртом састанку Цветковић-Мачек (22-23. и 26-27. априла 1939) постигнут је договор који је обухватао: **а)** спајање Савске, Приморске бановине и среза Дубровник у Бановину Хрватску (територијални опсег биће одређен плебисцитима у остатку БиХ, Далмације, и срезовима Срема и Војводине) на основу 116. члана Устава; **б)** почетак преноса компетенција с централне власти на Банску власт у Загребу (дефинисано уговором и уредбама) – централној власти као општа надлежност остају спољна политика, народна одбрана и врховна државна управа; и **в)** формирање коалиционе владе ради преуређивања Југославије и нове јединице (где ће бити вршен имовински реципроцитет између Срба и Хрвата и пуна равноправност вероисповести). После примедби чланова владе у Београду, ставка о плебисциту постаје сведена на остатак БиХ и остали део Срема. Постигнут је договор о уласку 6 представника СДК (4 члана ХСС и 2 члана СДС) у владине ресоре (трговина, правда, социјално старање, грађевине и физички одгој). Члан те владе (као министар без портфеља) био би истовремено и Бан Хрватске⁸⁰.

Намесништво, са кнезом Павлом на челу, је одбило договор из 27. априла, са одредбом о територијалном разграничењу и плебисциту узетом за највећи разлог негодовања, али га није одбацило и проучавало његове чланове. Територијалне претензије Мачекове ХСС су наишле на велики отпор Мехмеда Спаха, шефа Југословенске Муслиманске организације/ЈМО, који је притом имао значајну подршку странака које су имале чланство међу босанским Србима и војних официрских кругова. Као додатни разлог негодовања власти у Београду, наводио се и спољнополитички фактор, поготово у вези агресија Италије и Немачке. Према ставу кнеза Павла, став великих сила (и југословенских суседа) Италије и Немачке значајно је утицао на развијање и брзину преговора. Одбијање споразума из 27. априла и утицај великих сила било је наглашено на седници Хрватског народног заступства 8. маја⁸¹.

⁷⁹ Lj. Voban, *Исто*, 162

⁸⁰ *Исто*, стр. 163-164

⁸¹ *Исто*, 164-169

Спољнополитички фактор је давао додатну брзину развоју преговора и решавању хрватског питања, јединственог случаја у Европи. Удружена Опозиција је одустала од било каквих расправа са Мачеком, и тада долази до погоршања односа УО и СДК. Осим тога, Цветковић је имао проблема са опозицијом коју је водио Милан Стојадиновић, бивши премијер и противник споразума са Хрватима. Стојадиновић је, као шеф ЈРЗ-а и радикалске фракције, водио политичке агитације против преговора Цветковић–Мачек⁸².

Гесло Стојадиновићеве групе према споразуму било је „*Један народ, једна држава, један Краљ, и да у таквој држави може се разговарати о широким самоуправама*“⁸³. Сарадњом Цветковића и словеначких и муслиманских чланова Југословенске Радикалне заједнице, уз велику подршку Велике Британије, Стојадиновић (и његове присталице) био је (9. јула 1939) Цветковићевим добијањем већине политички потиснут, по цену слабљења српског дела ЈРЗ⁸⁴. Удружена опозиција није чинила, иако противна учешћу у преговорима, ништа ради ометања постизања споразума, а сам Мачек стекао је подршку Земљорадничке странке (која је имала значајан утицај у Босанској Крајини//Врбаској бановини) и њеног првака Бранка Чубриловића, каснијег министра пољопривреде у влади Цветковић-Мачек⁸⁵.

г) Споразум 26. августа 1939. и стварање Бановине Хрватске

Преговори су коначно ставили тачку на питање територијалног разграничења. Остала питања била су „врућ кромпир“ захваљујући натезању Мачека ка већим овлашћењима за Бановину Хрватску и настојању Цветковићевих представника да се не ослабљује превише централизам у Југославији. Све је то успоравало правно спровођење преговора и споразума. Опасност од евентуалног избијања рата у Европи (и могућност репрize Судетског проблема) су убрзали преговоре. У Божјаковини (код Загреба) водиле су се завршне етапе (16-17. августа), упркос обновљеном спору о припадности (града и среза) Мостара Бановине Хрватској.

⁸² Lj. Voban, *Исто*, 180

⁸³ *Исто*, 180

⁸⁴ *Исто*, стр. 180-185

⁸⁵ стр. 188

У Бановским Дворима споразум је стекао финалну форму 20. августа. Прихватањем споразума од стране намесника кнеза Павла, састанцима у Купиновцу и на Брду, и колективном оставком Цветковићеве владе (25. VIII), постигнут је Споразум 26. августа. Формирана је нова коалициона влада (Цветковић-Мачек влада), са 6 чланова СДК (5 чланова ХСС и члан СДС), чланом **Земљорадничке странке** (Бранко Чубриловић), 2 члана **Народне Радикалне странке** (Л. Марковић и Б. Максимовић), остатак припадници **ЈРЗ** и ванстраначке личности (нпр. Михаило Константиновић), у сопственом саставу. Истог дана са споразумом објављене су и "*Уредба о Бановини Хрватској*", "*Уредба о проширењу прописа о Бановини Хрватској на остале бановине*", "*Указ о распуштању Сената*", "*Указ о распуштању Народне скупштине*" и "*Уредба о политичким законима*"⁸⁶.

Као полазна тачка у вези преговора и склапања споразума, користио се 116. члан Устава из 1931. (омогућавање Круни да, мимо уставних и законских одредби, делује у ванредним ситуацијама, када су угрожени јавни интереси)⁸⁷. Тај члан био је, због свог ширег тумачења у формално-правном смислу, изводљивији Цветковићевој влади за преговоре, нарочито у вези преноса надлежности у бановинама⁸⁸. То је погодовало и кнезу Павлу и Влатку Мачеку, јер нису се залагали за ревизију Устава ради спровођења постигнутог споразума, односно били против ревизије као предуслова решавања хрватског питања⁸⁹. Сам споразум Цветковић-Мачек био је више политички акт, без формалне законске и државноправне снаге (није ни био одобрен услед распуштања Скупштине (после 26. августа) и изостанка избора за нову Скупштину и за Сабор Бановине Хрватске). Државноправни оквир споразума, који је обухватао територијални обим, надлежност и организација Бановине, био је формализован у форми "*Уредбе о Бановини Хрватској*", која је називана *Уставом* од стране хрватских правника⁹⁰.

У оквиру Бановине Хрватске су, осим бивших Савске и Приморске бановине, били и срезови Шид, Илок (из Дунавске); срезови Брчко, Травник (из Дринске); срезови Фојница, Градачац (из Врбаске); и срез Дубровник (из Зетске бановине); уз (договорено)

⁸⁶ Исто, 188-190

⁸⁷ Б. Петрановић, Исто, 297

⁸⁸ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma : dnevničke beleške 1939-1941 : londonske beleške 1944-1945 : osnovni biografski podaci*, Novi Sad : Agencija Mir : Prometej, 1998, стр. 14

⁸⁹ Lj. Boban, Исто, 193

⁹⁰ Lj. Boban, Исто, 208

издвајање места без хрватске већине из поменутих срезова. Мачек је одустао од плебисцита за Боку Которску и Војводину. Бановина Хрватска је остала формално интегрални део Краљевине Југославије, са јединственим држављанством, иако су искључиво банска власт и Сабор биле задужене за давање држављанства Бановине, осим у посебним случајевима и одузимању⁹¹. "Уредбом о проширењу прописа који важе за Бановину Хрватску на остале бановине" би се требало омогућити осталим бановинама да мењају свој територијални опсег или да се спајају, уз овлашћења попут оних у Бановини Хрватској⁹².

У искључивој надлежности бана и Сабора су били, поред споменутих случајева о држављанству, и приходи од такса, приходи на трошарине на алкохолна пића, просветни послови, рударство, шумски фондови, судски послови и таксе, док су остали порези, опште законодавство, послови војне одбране и наоружавања, итд. били дељени са владом и Министарским саветом у Београду. Судство и управна власт Бановине Хрватске биле су независне од државног врха у Београду, што се видело у већим надлежностима Бана Хрватске (у поређењу са положајем банава осталих бановина према Уставу из 1931) и постојању Управног суда (за управне спорове) и Рачунског суда (у вези финансијских послова) уз окружне судове Бановине Хрватске. Ипак, судска аутономија Бановине Хрватске, као и власт бана и Сабора у Загребу уопште, била је ограничена ингеренцијама/утицајем краља и Двора⁹³. "Уредбом о финансирању Бановине Југославије" (донете 30. марта 1940) Бановина Хрватска је стекла контролу на катастарским управама и пореским управама на својој територији, све непосредне порезе (без службеничког пореза), све таксе у складу са надлежностима Бановине, монопол на трошарине пића, и захтев за сарадњу са органима државне финансијске управе⁹⁴. Све су биле под надлежностима споменутог Рачунског суда. Упркос *Уредби о финансирању* и одређивању буџета за (1939/1940, 1940/1941), Бановина Хрватска остала је привредно и финансијски зависна од

⁹¹ Архив Југославије, Фонд Михаила Константиновића, 845-23-10, "Уредба о Бановини Хрватској" (26. август 1939); Архив Југославије, Фонд Михаила Константиновића, 845-23-11, "Споразум Цветковић-Мачек (1939)"

Лј. Вобан, *Исто*, 403-407

⁹² Архив Југославије, Фонд Михаила Константиновића, 845-23-12, "Уредба о проширењу прописа који важе за Бановину Хрватску на остале бановине" (26. август 1939)

⁹³ Лј. Вобан, *Исто*, 210-212; 403-407

⁹⁴ *Исто*, 419-421; Архив Југославије, Фонд Михаила Константиновића, 845-23-10, "Уредба о финансирању Бановине Хрватске" (30. март 1940);

централне власти и морала је водити о фискалним оптерећењима на државној територији и начелу једнакости трговинског подручја⁹⁵.

Како се може закључити, Бановина Хрватска имала је степене државности (с изостанком државног епитета), али да је ипак имала виши положај од статуса осталих бановина (према Уставу из 3. септембра 1931) - то јест на средини између аутономне федералне јединице и државе. Многи српски правници (Ђорђе Тасић, Слободан Јовановић) и одређене странке (Савез земљорадника) тад су поздрављали споразум као корак према федерализацији Југославије и модел у стварању будућих федералних јединица "*Бановине Србије*" и "*Бановине Словеначке*". Али они су Краљевину Југославију замишљали као унитарну државу (пре споразума), са Бановином Хрватском као правно повлашћеним делом државе⁹⁶.

Тако је Бановина Хрватска била фактички *corpus separatum* од власти Југославије. Хрвати су оснивањем Бановине Хрватске остварили обнову *Троједнице/Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације*⁹⁷, при том формално ујединивши је под заједничким *хрватским* називом⁹⁸. Ипак будући да је Скупштина одмах после споразума била распуштена, а избори за нову Скупштину и за хрватски сабор остали неодржани до априлског рата, споразум из 26. августа ни фактички ни формално није ни био одобрен. Није помогло ни Мачеково истицање да је споразум само привременог карактера и да је прва етапа за нове хрватске захтеве у вези територија и надлежности.

⁹⁵ Исто, 210

⁹⁶ Исто, 214-217

⁹⁷ Мада не у тачним границама хрватских области из 1914. године

⁹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=hiau0w8081c> (Povijesne kontroverze: Banovina Hrvatska)



Слика 2.3. Учесници споразума (26. августа 1939): Влатко Мачек, Михаило Константиновић, Драгиша Цветковић

(фотографија направљена после коначног склапања споразума, 1939)



Слика 2.4. Хрватске новине о Мачековом потписивању Споразума

(насловна страна Jutarnji list, штампан 30. августа 1939)

III поглавље:

Михаило Константиновић

а) Биографија/радни досије

Михаило Константиновић је рођен 10/23. марта 1897. у Чачку, у земљорадничко-надничарској породици избеглој из Старовлашке-рашке области (тачније околине Пријепоља), тада под влашћу Османског царства. Иако "сиромаш", завршио је шести разред гимназије у Чачку као одликаш 1914. Добровољно је служио у српској војсци као болничар-писар у Другој чачанској болници од августа 1914. Повлачи се са српском војском преко Албаније јесени/зиме 1915. У Француској 1916. завршава гимназију у Жозјеу и уписује студије права у Лиону, које прекида ради добровољног одласка (јула 1918) на Западни фронт, као француски војник. После демобилизације априла 1919. наставља са студијама и дипломира 1920. Стиче докторат правних наука јула 1923, са тезом из римског права ("*Le periculum rei venditae en droit romain classique / Прилог теорији ризика у римском класичном праву*")⁹⁹. Исте године постаје писар првостепеног суда у Охриду и, касније, доцент на Правном факултету у Суботици (на катедри грађанског и међународног приватног права). Јула 1924. оженио се Радојком Поповић, с којом добија сина Радомира, истакнутог књижевног критичара и филозофа. На факултету у Суботици постаје ванредни професор августа 1926. Из Суботице прешао је фебруара 1935. у Правни факултет у Београд, где септембра 1937. постаје редован професор.

Због учешћа у преговорима Цветковићеве владе и Мачекове ХСС-е, којима је постигнут Споразум Цветковић-Мачек (чији је идејни творац, заједно с професорима Ђорђем Тасићем и Михаилом Илићем), постаје министар правде и министар без портфеља у коалиционој влади, где даје оставку марта 1941. у знак протеста према приступању Југославије Тројном пакту. Дотада, истовремено остаје на функцији почасног професора

⁹⁹ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma : dnevničke beleške 1939-1941 : londonske beleške 1944-1945 : osnovni biografski podaci*, Novi Sad : Agencija Mir : Prometej, 1998, стр. 7

на Правном факултету. Никад није био члан ни једне политичке партије, мада је било гласина о његовој припадности масонској ложи¹⁰⁰.

После априлске ратне катастрофе 1941, одлетео је (са Симићем на челу) из Југославије у Египат, потом у Палестину. У Турској и Египту бавио се, према налогу избегличке владе у Лондону, прикупљањем доказног материјала о ратним злочинима на простору Југославије и проучавању одговорности за злочине, све до јуна 1944. Одбио је учешће у влади Народне споразме/влади Тито-Шубашић¹⁰¹ као министар спољних послова, али учествовао је у преговорима с Народним комитетом ослобођења Југославије.

По повратку у Југославију фебруара 1945, наставља са радом на Правном факултету као шеф катедре за грађанско право. Три пута биран је за декана Правног факултета. Био је оснивач и главни уредник часописа *"Анали Правног факултета у Београду"* (1953-1960). Константиновић је учествовао у изради бројних капиталних текстова из приватног грађанског права: *"Основни закон о браку"* (1946); *"Основни закон о односима деце и родитеља"* (1947); *"Закон о усвојењу"* (1947); *"Закон о застарелости потраживања"* (1953) и *"Закон о наслеђивању"* (1953). Објавио је књигу *"Облигације и уговори, скица за законик о облигацијама и уговорима"*, која је једина његова издата књига, поред докторске дисертације из Лиона (штампане 1923.) и дневничких белешака у вези Споразума 1939, преговора о приступању Тројном пакту 1941, рада владе Тито-Шубашић (њих прикупио, обрадио и издао његов син Радомир Константиновић). Преминуо је 30. јануара 1982. Посмртно су издати његови чланци (1924-1976), у оквиру двоброју 3-4 часописа *"Анали Правног факултета"*¹⁰².

¹⁰⁰ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma : dnevničke beleške 1939-1941 : londonske beleške 1944-1945 : osnovni biografski podaci*, Novi Sad, 1998, 590

¹⁰¹ Др Иван Шубашић био је бан новоустановљене Бановине Хрватске (1939-1941), члан Мачекове ХСС-е и последњи председник емигрантске владе Краљевине Југославије

¹⁰² R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma : dnevničke beleške 1939-1941*, 1998, стр. 8

б) *Лични и професионални став према хрватским захтевима за федерализацију државе*

Михаило Константиновић је хрватско захтевање аутономије и оправданост молбе посматрао с правне стране. Питање надлежности у областима било је најосетљивија тачка током преговора. Константиновић је приметио да се представници Мачекове ХСС-е служе различитим критеријумима при дефинисању граница аутономне Хрватске у оквиру Југославије, час историјски и етнички, потом економски и географски¹⁰³. Наизмечна примена другачијих критеријума (и њихово подешавање) би, по његовом мишљењу, допринела губљењу правичности у склапању споразума¹⁰⁴. За почетак, прихватање Мачековог предлога о припајању срезова/котара Жепче и Градачац Хрватској би допринело потпуном заокружењу Врбаске бановине хрватском територијом, коју би секао само појас Зеничког среза. Неформално, правдањем о *геополитичким потребама* бановине Хрватске се откривају претензије Хрвата на дотичну бановину¹⁰⁵, где су (православни) Срби апсолутна већина према локалним муслиманима и Хрватима. Тако се отвара евентуална могућност добијања целе бановине у другој етапи преговора, што је противно српским интересима¹⁰⁶.

Према Константиновићевој анализи, примена економског и географског критеријума (што укључује и захтеве за срезovima Шид, Илок, Травник, Дубровник; без накнадног враћања дела Мостарског среза и нехрватских делова тражених срезова) се не може ограничити искључиво за интересе/"геополитичке потребе" "*Бановине Хрватске*" (Мачеков појам, супротан од Цветковићеве и Константиновићеве дефиницији "*Хрватској бановини*"), науштрб српских интереса¹⁰⁷. Давање превише компетенција Бановини Хрватској, у њеном формирању од Савске и Приморске, би ишло на штету српских интереса. Константиновић је такође сматрао примену плебисцита у спорним срезovima/котарима непотребном и опасном, јер се плебисцит искључиво примењује у међународним разграничењима¹⁰⁸ и због стварања (нежељеног) утиска о хрватском

¹⁰³ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma : dnevničke beleške 1939-1941*, 1998, стр. 558

¹⁰⁴ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Politika Sporazuma*, стр. 558

¹⁰⁵ Врбаска бановина била је значајна због рудног богатства, шумског фонда и геостратешког положаја

¹⁰⁶ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 557

¹⁰⁷ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 557-558

¹⁰⁸ Чест случај у граничним споровима држава међуратне Европе

отцепљивању од државе. Та примена у срезовима с одређеним хрватским процентом би ишла на штету срезова са српском већином: Бенковац и Книн (Приморска бановина); Градачац, Кореница, Слуњ, и осталим срезовима, што би резултовало огорчењем код Срба и насилним нередима широм земље (као нежељена нуспојава по професионалном и личном мишљењу Константиновића)¹⁰⁹.

Дефинитиван опсег Хрватске бановине би се, према Константиновићевом мишљењу, решавао накнадно. У супротном, спорни срезови могли би бити искоришћени за формирање четврте покрајине/бановине (поред Хрватске бановине, Српске бановине и Словеначке бановине). Четврта покрајина би била састављена од целе Врбаске бановине, босанског дела Дринске бановине, дела Зетске бановине, срезова Бугојно, Коњиц, Столац и Мостар (ист. део), са излазом на Јадранско море (од Дубровника до Цавтата). Била би мешовита тромеђа муслиманског, римокатоличког и православног дела Краљевине Југославије, где ниједна страна има тотално апсолутну већину¹¹⁰. За утишавање могућих хрватских протеста на српску премоћ у четвртој покрајини, Константиновић би предложио припајање одређеног дела БиХ српској покрајини (на велике протесте српске стране) или анексију неколико мешовитих срезова Приморске бановине (који не сме бити предложен од стране Срба, ради хрватског прихватања дотичне опције)¹¹¹. Међутим, такав план није отишао даље од идеје, па је остатак Босне и Херцеговине остао подељен између окрњених бановина (Врбаске, Дринске и Зетске).

¹⁰⁹ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 515

¹¹⁰ *Исто*, 516-521

¹¹¹ *Исто*, 522

IV поглавље:

Учешће Михаила Константиновића у преговорима

а) Понуде и предлози

У склапању споразума делегата владе и ХСС и у Константиновићевом елаборату "**Четврта покрајина**" постојале су различите варијанте у вези стварања Бановине Хрватске: 1) спајање Савске и Приморске, без срезова (Бугојно, Коњиц, Стола) и без града Мостар и источног дела мостарског среза; 2) спајање Савске и Приморске, без среза Коњиц, и без града Мостар и источног дела мостарског среза; 3) спајање Савске и Приморске, без источног дела мостарског среза и града Мостар; 4) спајање само Савске и Приморске бановине; и 5) спајање Савске и Приморске и дубровачког среза (са градом Дубровником)¹¹².

Дефинитиван опсег Хрватске бановине би се, према Константиновићевом мишљењу, решавао накнадно, уместо плебисцитом. У супротном, спорни срезови могли би бити укључени у формирање четврте покрајине. Четврта покрајина би била састављена од целе Врбаске бановине, босанског дела Дринске бановине, западнохерцеговачког дела Зетске бановине, срезова Бугојно, Коњиц, Столац и Мостар (ист. део), са излазом на Јадранско море (од Дубровника до Цавтата). За утишавање могућих хрватских протеста на српску препоћу у четвртој покрајини, Константиновић би формулисао 1) припајање одређеног дела БиХ српској покрајини или 2) анексију неколико мешовитих срезова Приморске бановине¹¹³.

Посебан статус хрватске јединице би (као услов за споразум), посматран с Михаиловићеве правне тачке гледишта, био супротан прокламован начелу равноправности сродних југословенских народа Срба, Словенаца и Хрвата. При том се мисли на хрватско утицај на општу државно-правну сцену Југославије (укључујући и словеначке и српске интересе), док у Хрватској бановини/Бановини Хрватској српски и словеначки део Југославије не би могли имати утицаја у тамошњој власти (искључиво у хрватским рукама). Хрвати би могли, као министри или секретари на функцијама у Београду,

¹¹² R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 522-523

¹¹³ *Исто*, 522

учествовати у доношењу одлука противних интересима пречанских Срба. Изузетан положај хрватске аутономије би постао препрека приближавању делова Југославије као целине. За решавање би се предложио постављање подсекретара у Народном представништву, чија ће надлежност покривати српске крајеве у Хрватској и Босни и Херцеговини¹¹⁴.

Према Константиновићевом професионалном мишљењу, остављање посредних пореза, монопола и трошарина у бановинској јурисдикцији и Мачеков предлог о систему квота¹¹⁵ (по узору на Аустро-Угарску) би узроковало спорове и економске сукобе између бановина. Због тога је владина листа ставила тачку на тај захтев Мачекових делегата. Како закључује Константиновић, у савезним и унитарним државама може бити само правна једнакост, али не фактичка (у финансијском погледу, како замишља ХСС)¹¹⁶.

Питање јурисдикције над саобраћајним ресором било је најспорнија тачка, до краја брањена од стране владиних делегата. Делегати ХСС-а су се правдали релативном недовољном броју државних путева у Савској бановини (при том наводили су већи број изграђених путева у Вардарској). Константиновић је хрватске захтеве за репарацију и изградњу путева/питање репарација упоређивао са сличним словачким захтевима током Судетске кризе током претходне 1938¹¹⁷. Константиновић је опоргавао тврдње Ивана Крбека о саобраћајној неразвијености Савске бановине у односу на остале ("*На један квадратни километар долази у Вардарској Бановини 39 метара државног пута, у Савској 36 метара, а у Приморској 42 метра*")¹¹⁸. Владици делегати су се служили питањем народне одбране и народном привредом као разлозима за опстанак саобраћаја у централној власти, тим више што би оснивањем аутономне Бановине Хрватске српски део остао без знатнијег дела јадранске обале, са значајнијим лукама (Сушак, Бакар, Кастав, Шибеник, Сплит, Дубровник). Стога је Константиновић, као и остали делегати, био да главне

¹¹⁴ Исто, 524

¹¹⁵ Наведени систем квота (у односу Аустрије и Мађарске, у односу Мађарске и Хрватске; током постојања Двојне Монархије) био је напуштен после Првог светског рата

¹¹⁶ Исто, 541

¹¹⁷ Исто, 542-543

¹¹⁸ Исто, 543

саобраћајне артерије остану под централном државном влашћу, поред уступања мање битних пруга бановинским администрацијама¹¹⁹.

б) *Разговори Михаила Константиновића с представницима ХСС*

Спорне тачке преговора код представника хрватске стране/Мачекове странке (током састанка 5-7. јула 1939) биле су питање надлежности аутономних власти и вољност за компромис. Било је сагласности у вези равноправности Народне банке и расподели кредита, док је владина страна била за поделу прихода на непосредне порезе бановинама и посредне порезе држави; а представници ХСС-а (Филипанчић) били да држава задржи приходе од царина и трошарина (али да их прикупљају бановине); Јурај Шутеј био је за то да држава има приходе од царине, монопола, возаринске таксе, фонд за народну одбрану, непридвезане приходе, (и приходе од трошарине), али да их бановинске власти прикупљају, поготово царине¹²⁰. Према Константиновићевом запису, Мачекови делегати били су једнострано за останак послова спољне трговине, осигурања и индустрије у државној власти, али су били против тога да држава задржи надлежност над банкарством и кредитним зајмовима (уместо тога захтевали бановинску власт над тим ресором). Предлози о подели надлежности над саобраћајем, саобраћајним таксама и његовим линијама и о приватизацији железничких предузећа су код Константиновића и осталих представника владине стране одавали утисак да Хрвати неће државне органе на територији Хрватске бановине/Бановине Хрватске и да хоће утицај на деловање тог ресора¹²¹. Др Шутеј и остали делегати били су једнодушно да послови у вези народне одбране остану у искључивој државној надлежности, иако су тражили да послови саобраћајног ресора, концесије поште, телеграфа и телефона да буду у надлежности бановине¹²².

У изједначавању извесног законодавства Мачекови делегати су давали зелено светло само промени имовинског дела, а мењању остатка пришли резервисано (што је под Мачековим притиском и примедбама било ограничено на облигационо право). Константиновић се служио примерима Швајцарске, Немачке и Сједињених Америчких Држава ради истицања непрактичности стављања кривичног и имовинског права у

¹¹⁹ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 543

¹²⁰ *Исто*, 530-531

¹²¹ *Исто*, 528-529

¹²² *Исто*, 527-531

надлежности посебних држава, уместо у јурисдикцији органа савезне државе. Хрватско ограђивање од интегрализовања законодавства Константиновић је правдао страхом од немогућности реформисања преко државе, са њиховог гледишта¹²³. По питању државне безбедности хрватска страна је признавала заједничким само законодавство и врховни орган, али је Мачек био жустро против остајања државне жандармерије на територији Бановине Хрватске (иако је жандармерија по закону помоћни род војске). Према оправдању Мачекових делегата, жандармерија (и војска) имају потенцијал као оруђе политичког притиска, на шта су владини делегати одговарали да народна војска никада не може играти улогу милиције. Златна средина би се, према Константиновићевом закључку, могла наћи у премештању жандармерије из села у вароши и регрутовању домаћих Хрвата у командни кадар¹²⁴.

Најмање се водила расправа с делегатима ХСС око осталих ресора (**социјална политика, народно здравље, пољопривреда, унутрашњи послови**) који су мимоиђени у споразуму, то јест да је извештан мањи део остао у државној делатности (основна начела рударског права, управа над државним рудницима, исељеништво, сузбијање епидемија и зараза, итд.), док је већи део припао бановинским властима (нпр. шумски фонд, рудници). Изборни закон за централни парламент уопште није био споменут током преговора. Владина страна је одбила предлог Мачекове стране о преносу целокупне милиције у надлежност Бановине Хрватске¹²⁵. Од делегата Мачекове странке, једино је Иво Крбек¹²⁶ сматрао да питања решавана актом споразума треба поново разматрати после кратког временског рока. Константиновић је у свом извештају ("*Подела надлежности између државне заједнице и бановине*") признао да није успео у потпуности да се усагласи са Мачековим делегатима и њиховим захтевима, поготово због бирократских недоумица око реченица (у споразуму и уредбама) и њихових спорних значења¹²⁷.

¹²³ Исто, 546-547

¹²⁴ Исто, 545-546

¹²⁵ Исто, 532-534

¹²⁶ Члан Хрватске сељачке странке, професор права на Загребачком свеучилишту, градоначелник Загреба, подбан Бановине Хрватске/заменик Ивана Шубашића

¹²⁷ Исто, 540

в) Став према одредбама споразума

Михаило Константиновић је, као учесник у преговорима и склапању споразума као финалног резултата, негативно оцењивао захтеве Хрвата као несвесно конфедералне и ускогрудо везане за интересе нове бановине, на рачун државе. Сам споразум (са додатним актима) је стекао начелни карактер привременог решења, као темељ за доцније допуне и ширења надлежности у корист бановине Хрватске. Према Константиновићевом запажању, новостворена Бановина Хрватска постала би, преко геополитичких разлога, у скорој будућности снажна полазна тачка за хрватски "*животни простор*"¹²⁸. Таква тврдња има доказ у захтеву преноса надлежности на бана Хрватске и његову функцију, фактички самосталном у односу на централну (владу и двор) у Београду, са јединим (судским) ограничењем (у рукама бановинских судова)¹²⁹. Према Константиновићевим белешкама, надлежности Бановине Хрватске су специфично одређене, без ограничења од државе - што прави Бановину Хрватску сасвим независном од државе на неубичајен начин¹³⁰. Сам бан и Сабор у Загребу би на подручју Бановине Хрватске постали потпуна замена владе у Београду, додатно ако би избори за хрватски Сабор ишли пре избора за Народну скупштину у Београду¹³¹. Без икакве контроле (судске и административне), бан Хрватске би могао лако прећи своје уговорене надлежности и угрозити државне интересе. Због примедби неких чланова и неких законских пројеката Бановине Хрватске (Уредба о социјалној политици), Михаило Константиновић био је понекад лично фрустриран, а др Крбека и његове људе у Загребу називао "*бандом сепаратиста*", због стално поновног дискутовања о законима и пројектима њихове измене¹³². Константиновић се, због Мачекових захтева (током преговора и после споразума), није могао ослободити утиска да Мачеку "*није само до окупљања свих Хрвата, већ можда и до дељења Срба на више области*"¹³³.

Како Константиновић закључује, хрватски политичари требају имати у обзир не само потребе Хрвата, већ и интересе целокупне Југославије. Зато је нужно, по њему, имати

¹²⁸R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 564

¹²⁹ *Исто*, 564

¹³⁰ *Исто*, 565

¹³¹ *Исто*, 67

¹³² *Исто*, 65-66

¹³³ *Исто*, 14

заједничку српско-хрватску владу у Београду ради спровођења споразума, али да сама коалициона влада морати водити рачуна о могућим (нежељеним) последицама својих мера на државном нивоу¹³⁴.



Слика 3.1. Карикатура у вези Споразума Цветковић – Мачек

(карикатура Пјера Крижанића на рачун стварања Бановине Хрватске, нацртана 1939)

¹³⁴ Исто, 566

V поглавље:

Реакције на споразум

а) Реакције српске стране

Српска опозиција (поготово националистичке странке) је осуђивала потписање споразума Цветковић - Мачек као противно српским интересима, поготово на рачун пречанских Срба; и начине спровођења релативних аката. Демократска странка била је, као део Удружене Опозиције, против процедура захтеваних од стране Мачека током преговора, поготово у вези територијалне границе и компетенција Бановине Хрватске¹³⁵. Углавном су прваци Демократске странке (Милан Грол, Љубомир Давидовић) били за овакав редослед решавања хрватског питања: 1) **утврђивање карактера државне заједнице** (као федерације три сродна народа, уз очување посебности); 2) **питање компетенција и надлежности између територијалних јединица и државе** (заједничке су круна, парламент, војска, спољни послови, општа државна безбедност, саобраћај (железница и пошта), царине, новац, правосудно законодавство, финансије за заједничке ресурсе, а јединицама културна, техничка, привредна, социјална безбедност); па онда 3) **питање територијалног разграничења**. Према Гроловој оцени, треће питање је било приоритетно код делегата владе и Мачекове странке¹³⁶. Сам споразум су оцењивали као компромис ускогрудих циљева владе у Београде и Мачекове странке¹³⁷.

Та прва критика споразума (од **Демократске странке**) била је првобитно умерена. У својој брошури (16. октобар 1939) демократе су посматрале споразум Цветковићеве владе и Мачекове Хрватске сељачке странке као *de facto* продужетак 6-јануарског режима и да ЈРЗ не представља народ у Србији, насупротив ХСС на подручју хрватског етничког дела Југославије и СЛС на подручју Дравске бановине¹³⁸. На Цветковићеве примедбе, Љубомир Давидовић је наводио да демократе нису условљале концентрациону владу ради

¹³⁵ Lj. Boban, *Исто*, стр. 218

¹³⁶ Lj. Boban, *Исто*, стр. 219

¹³⁷ *Исто*, 227

¹³⁸ *Исто*, 221-222

вођења преговора и решавања хрватског питања, већ да су за расправу о том питању захтевали форум представника свих странака под председништвом намесника кнеза Павла Карађорђевића. Хрватски дневник је заузврат називао демократе политички слабом опозицијом, која се мора упуштати у демагогију. Демократе су у својој идеји о Великој Србији били против установљења државноправних БиХ, Црне Горе, Војводине и Македоније на територијама за које сматрају да припадају српској федералној јединици, мада су били за извесну аутономију Војводине и одређених српских покрајина¹³⁹. Из Демократске странке (која се залагала за српску федералну јединицу) се издвојила левица под вођством хрватског правника и политичара Ивана Рибара, која је била за федерализацију на тријалистичкој основи и није давала приоритет хрватском питању¹⁴⁰. Иван Рибар је, као лидер левнице Демократске странке, касније ушао у контакте са Централним Комитетом Комунистичке партије Југославије¹⁴¹.

Радикали (Главни одбор Народне Радикалне странке, од 1935) су такође, слично као и демократе, првобитно били умерени у осуђивању споразума, ради праћења развоја догађаја. Иако су били против централизма, и даље су заступали унитаристичку концепцију југословенства, што је кочило њихове односе са Удруженом опозицијом, и поред учешћа у Загребачким пунктацијама¹⁴². Радикали су се надали, упркос резерви према споразуму из 26. августа, погоднијој форми која би их довела на власт и стицању положаја фактора за преговоре с хрватским политичким асовима. Било је преговора Цветковића и Аце Станојевића¹⁴³ о поновном уједињењу радикала као значајне политичке снаге; зато је прва критика споразума од стране радикала била млака¹⁴⁴. Упркос поштрењу става према споразуму, радикали су и даље подржавали концепт широке самоуправе, уместо федералне концепције¹⁴⁵. Радикалска фракција Милана Стојадиновића је променила своје име у **Српска радикална странка**, правдајући се *издајом* Мехмеда Спахе и Антона Корошеца¹⁴⁶. Програм странке је осуђивао споразум као "*државни удар*" и

¹³⁹ Lj. Boban, *Исто*, 226-227

¹⁴⁰ Lj. Boban, *Исто*, стр. 227-228; 230-231

¹⁴¹ I. Ribar, *Politički Zapisi*, Beograd : Prosveta, 1948

¹⁴² *Исто*, стр. 231-232

¹⁴³ Радикали су, још пре смрти Пашића 1926, изгубили на негдашњем политичком утицају, били су фактички разбијени на три различите фракције.

¹⁴⁴ *Исто*, 233

¹⁴⁵ *Исто*, 235

¹⁴⁶ *Исто*, 248

Бановину Хрватску као творевину од *не само хрватских, већ и чисто српских крајева*. Сам епитет *Бановина* био је протумачен као државноправни појам и наставак негдашње полусамосталне хрватске државе, која је лишила Србе могућности уједињења и развијања, као и знатног дела Јадранског приморја¹⁴⁷. Стојадиновић није се у свом дневнику либио да прозива кнеза Павла и Цветковића због издаје српских интереса. Упоредио је шестојануарску диктатуру краља Александра (где се наметало југословенство са апсолутном српском превлашћу) и коалициону владу Цветковић-Мачек која се уместо српства ослања на великохрватски национализам¹⁴⁸. Део Стојадиновићевог дневника у коме он осуђује потписнике споразума и кнеза Павла има поднаслов "*Пут у пропаст*". Због страха од његовог повратка на власт, Британци су Стојадиновића интернирали на острво Маурицијус (у Индијском океану), где у кућном притвору проводи читав Други светски рат¹⁴⁹. Политичка разједињеност радикалске опозиције и чињеница да је Цветковић, један од шефова, био потписник споразума (26. августа 1939), значајно су ослабили позицију и утицај Главног одбора, разједињеног унутрашњим сукобима¹⁵⁰.

Земљорадничка странка је такође била умерена према споразуму Цветковић-Мачек, а више за демократизацију државе и осуду вођења спољне политике, јер је њен члан Бранко Чубриловић постао министар пољопривреде у коалиционој влади, упркос сагласју с радикалима и демократама¹⁵¹. Иако је Бановина Хрватска сад могла да угрози њене интересе и позиције у Босанској крајини својим претензијама на срезове Врбаске бановине. Тек касније, с развојем антисрпских тенденција у Бановини, њихове критике су током 1940. постале оштрије¹⁵². Драгољуб Јовановић, вођ левог дела Земљорадничке странке, настојао је постати српски пандан Мачеку и учинити леве земљораднике (**Народна сељачка странка**, од марта 1940) и Српски културни клуб напредном противтежом Удруженој опозицији¹⁵³ и влади, уз стицање статуса сличном позицији ХСС¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Исто, 247

¹⁴⁸ М. Стојадиновић, *Ni rat, ni pakt : Jugoslavija između dva rata*, Београд, 2002, стр. 583-592

¹⁴⁹ Б. Петрановић, *Исто*, 286; Лј. Вобан, *Исто*, 249

¹⁵⁰ Исто, 241

¹⁵¹ Исто, 241-245

¹⁵² Лј. Вобан, *Исто*, 245

¹⁵³ Распала се после стварања Бановине Хрватске

¹⁵⁴ Б. Петрановић, *Исто*, 307; Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, Београд, стр. 200-300

Српски културни клуб, основан 1936 испрва као културно елитно удружење, врло је постао кров под којим су окупљали политички прваци пречанских Срба, поготово у Босни и Херцеговини, као "*политичка савест српства*"¹⁵⁵. Својим окупљањем локалних српских елита СКК је постао сублимација свих тенденција као реакција на споразум Цветковић-Мачек и савез разједињених политичких групација у Србији. Начелно је био против државног уређења Краљевине Југославије после оснивања Бановине Хрватске као штетног по државно и национално јединство, али су његови чланови тражили, на основу дотичног 116. члана, формирање треће (српске) јединице, која би, поред Дунавске, Моравске, Вардарске, Зетске бановине, обухватала и остатке Дринске и Врбаске - то јест целу територију источно од Бановине Хрватске. Истицали су и захтев на срезове са српском већином који су предати Бановини Хрватској¹⁵⁶.

Драгиша Васић је споразум Цветковић-Мачек називао "*српским Минхеном*", а Стефан Мољевић био енергичан против аутономије БиХ¹⁵⁷. Неки чланови СКК (Владимир Ћоровић¹⁵⁸) писали су влади у Београду (министру правде Михаилу Константиновићу) о злоупотребама банске власти у Бановини Хрватској и законским мерама усмерених против Срба у Хрватској¹⁵⁹. Оснивањем одбора и подбора у спорним срезовима (са мешовитим становништвом), истицањем Босанске крајине као западне предстраже Београд и паролом "*Срби на окуп*" настојало се осујетити деловање ХСС-а у придобијању војвођанских Буњеваца и Шокаца као хрватске мањине; као и створити се брана утицајима из Загреба и бошњачког Сарајева. Њихов ванстраначки приступ у обједињењу свих Срба у Југославији их је поставио у незгодан положај према странкама у Србији, која је свака засебно била за то да она предводи "*Србе на окуп*", а сам СКК је настојао да оствари национално уједињење Срба¹⁶⁰. Српски културни клуб био је за "*Велику Србију*" у оквиру Југославије, а у крајњој опцији ван ње¹⁶¹.

Југословенска муслиманска организација/ЈМО (Мехмед Спахо) је била прагматична у свом односу према споразуму Цветковић-Мачек, тим више што је ЈМО

¹⁵⁵ Исто, 249

¹⁵⁶ Исто, 251

¹⁵⁷ Б. Петрановић, Исто, 305

¹⁵⁸ Истакнути српски историчар и политичар из Мостара, (1885-1941)

¹⁵⁹ М. Konstantinović, Исто, 565

¹⁶⁰ Lj. Voban, Исто, 253-254

¹⁶¹ Б. Петрановић, Исто, 308

учествовала у формирању централистички настројене Југословенске радикалне заједнице, заједно с Радикалном странком (Милан Стојадиновић) и СЛС (Антон Корошец), упркос заступању аутономије Босне и Херцеговине (*Сарајевске пунктације*)¹⁶². Преговори Цветковића са Мачеком око хрватског питања покварили су релативно добре односе Спахе са Стојадиновићевим замеником, због давања дела Босне и Херцеговине Мачековој Хрватској и искључења ЈМО из споразума. Стварање Бановине Хрватске добијало је на алармантности одвајањем (и опкољавањем) остатка Босне и Херцеговине од јадранске обале. Идеја Михаила Константиновића о формирању четврте територијалне јединице (од остатака БиХ и дубровачког среза) између Бановине Хрватске и Српске бановине наишла је на подршку Џафера Куленовића (Спахиног наследника¹⁶³) и муслиманског живља, као вид обнове Босне и Херцеговине у старим границама (укључујући и срезове припојене Бановини Хрватској)¹⁶⁴. Таква идеја је наишла на отпор свих политичких група БиХ са српским чланством, које су за улазак Босне и Херцеговине у састав српске територијалне јединице¹⁶⁵. Активност ЈМО-а била је умерена, због борби око власти у партији још током Спахиног живота. После његове смрти ЈМО се поделила на две фракције: 1) просрпска, под вођством Шефкије Бехмена, оријентисана према Београду; и 2) прохрватска, чији је шеф Џафер Куленовић (притом и министар шума и рудника у влади Цветковић - Мачек) био наклоњенији Загребу¹⁶⁶.

Црногорски федералисти (шеф Секула Дрљевић), као једина искључиво црногорска политичка групација, поздрављали су споразум склопљен 26. августа и захтевали слично решење за питање статуса Црне Горе у Краљевини Југославији, односно њено конституисање као посебне јединице¹⁶⁷. Према њиховом гледишту, од територија ван Бановине Хрватске и Дравске бановине треба створити три јединице: а) Санцак, северни део "*прекумановске*" Србије, део Босне, Срем, Војводина (с центром у Београду); б) јужни део "*прекумановске*" Србије, Косово, остатак Старе Србије и Македонија (с центром у Скопљу или Нишу); и в) Црна Гора (у границама из 1914), приморје од Спича/Сутомора до Боке Которске, Бока Которска, херцеговински срезови који су остали ван Бановине

¹⁶² Исто, 258

¹⁶³ Мехмед Спахо је преминуо крајем јуна 1939

¹⁶⁴ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 516-524

¹⁶⁵ Lj. Boban, *Исто*, 259-260

¹⁶⁶ Исто, 261

¹⁶⁷ Исто, 264

Хрватске, и делови Босне (са седиштем у Цетињу). Такав план је предвиђао поделу Босне и Херцеговине између Бановине Хрватске, српске јединице и црногорске јединице¹⁶⁸. У својим радовима Дрљевић (некада српски патриота и заговорник уједињења Црне Горе и Србије) је чак сматрао Црну Гору "*Црвеном Хрватском*" и поздрављао Загребачке пунктације¹⁶⁹. Остале групације у Црној Гори су замишљале Црну Гору као део формиране српске јединице. Српски део ЈНС-а (**Југословенске националне странке**) окупљене око генерала Петра Живковића (председника владе током Шестојануарске диктатуре) био је у оквиру Удружене опозиције током општих избора 1938, будући да је, као конгломерат свих странака, била ослабљена доласком Југословенске радикалне заједнице на власт после 1935. Ипак Живковићева фракција се супротстављала Споразуму Цветковић-Мачек, због "*произвољно тумаченог*" 116. члана Устава (1931), непотпуног дефинисања граница и надлежности Бановине Хрватске (*изведено на штету Срба*) и "*недемократичности*" избора за Сенат¹⁷⁰. У борби против Споразума Живковићева фракција ЈНС-а тражила је безуспешно савезнике у НРС-у и Демократској странци, док се Добросав Јевђевић (шеф босанске фракције) залагао за спровођење постигнутог Споразума, са ликвидирањем улоге ЈРЗ-а¹⁷¹. Самосталци (СДС) били су сведени на само споредну улогу и накнадна обавештења о преговорима и споразуму, упркос коалицији са Мачеком¹⁷². Стога је њихова критика спровођења била без већег учинка.

Против споразума иступала је и војска/официри, као значајан политички фактор и ослонац круне и династије у држању власти. Дошло је до напетих односа међу војницима и официра, толико да је режим оклевао/одбијао да шаље бојеву муницију, у страху од међусобних сукоба (Срба против Хрвата; и сви против домаћих Немаца и Мађара) и војних побуна¹⁷³. Стога даље решење о преуређењу југословенске државе нису мимоишли војску и њен генералштаб. При подели војске користио би се етнички принцип/била подељена на две области (Словенија и Хрватска; и српске земље), са стратегијском линијом разграничења Осијек - Винковци у Славонији. Немачки конзули у Југославији су добро

¹⁶⁸ Lj. Voban, *Исто*, 265

¹⁶⁹ <http://www.cro-eu.com/forum/index.php?topic=613.0;wap2> (Kraljevina Jugoslavija - podjela na banovine 1931. godine)

¹⁷⁰ *Исто*, 256-257

¹⁷¹ *Исто*, 257-258

¹⁷² *Исто*, 273-275

¹⁷³ Б. Петрановић, *Исто*, 304

оценили да Хрвати, чак и они који су у емиграцији или незадовољни споразумом, не желе да се он одбаци, а за Србе да једини спас од великохрватских тежњи налазе у војној диктатури, за које немају подесне личности¹⁷⁴.

Већ је почело да се ради (24. новембра 1939) о формирању треће јединице (идеолози: Ђорђе Тасић (један од састављача уредбе о стварању Бановине Хрватске), Михаило Илић, Михаило Константиновић) у оквиру Југославије названа "*Српска Земља*" као одговор Срба на стварање Бановине Хрватске¹⁷⁵. Трећа јединица би била састављена од Управе града Београда, Дринске, Врбаске, Дунавске, Зетске, Моравске, Вардарске бановине; са центром у Скопљу (Унионисти/Митар Поповић су чак предлагали црногорско Цетиње, "*српска Таба*", као центар српске јединице)¹⁷⁶. Бановине би, иако са задржаним средиштима и називима, биле сведене на обласне самоуправе/*области* с обимом послова негдашњих бановина¹⁷⁷. У надлежности *Српске земље* спадали би: послови пољопривреде, трговине, индустрије, шумског фонда, рударског фонда, грађевина, социјалне политике и народног здравља, физичког васпитања, правде, просвете, и унутрашње политике. Остали послови би остали у јурисдикцији државних власти¹⁷⁸.

Власт (законодавну) у *Српској земљи* би чинили краљ и Сабор (сачињен од земаљских посланика бираних на општим изборима, а сам Краљ их може распустити, уз уредбу о новим изборима), а саветодавну би вршио краљ преко Земаљског савета, односно политичког заступника Савета Великог жупана¹⁷⁹. Краљ може постављати нове земаљске ministre, одговорних краљу и Сабору. Устројство Српске земље, њених области и општина, и њихових органа власти (обласне скуштине, обласни одбор) биће регулисане краљевим уредбама и бирањем за трогодишње мандате на општим изборима. Обласни одбори би били састављени од председника одбора и 4-6 чланова, а чланство одбора би искључено за чиновнике¹⁸⁰. Из наведеног се може да су чланови комисије имали у виду устројство Бановине Хрватске као модел формирања *Српске земље* и њене аутономије, као

¹⁷⁴ http://www.znaci.net/00001/138_36.pdf (STVARANJE BANOVINE HRVATSKE. REAKCIJA NA SPORAZUM), 11-14

¹⁷⁵ *Исто*, 303-304

¹⁷⁶ Б. Петрановић, *Исто*, 299

¹⁷⁷ Лј. Вобан, *Исто*, 314

¹⁷⁸ Архив Југославије, Фонд 845 Михаила Константиновића, 845-23-12, "*Образовање Српске земље*"

¹⁷⁹ *Исто*, 413-414, 415-416

¹⁸⁰ *Исто*, 416

и државну традицију средњовековне Србије (Велики жупан, области). Притом се рачунало да ће краљ имати значајан политички утицај на територији ове треће јединице.

На жалост, идеја о *Српској земљи* (као и пројекат Словеначке бановине и одређене уредбе у вези Бановине Хрватске) остала је реално мртво слово на папиру, услед заострених односа у Југославији и спољнополитичких неприлика.



Слика 4.1. Милан Стојадиновић

бивши југословенски председник владе и противник Споразума 1939.

(фотографија настала 1935)



**Слика 4.2. вођство ХСС (Јурај Крњевић) у агитацији међу пучанством
Хрватске**

*(на слици одмах се види (модна) разлика између (грађанског) вођства ХСС и његовог
већински сељачког изборног тела; фотографија настала 1938)*

б) Реакције хрватске стране и словеначке стране

Нису само Срби и њихове странке били огорчени резултатом споразума постигнутим 26. августа 1939. и Бановином Хрватском као резултатом. Одређене хрватске политичке групације (нпр. "савска група" ЈНС-а) се на изборима 1938 пронашла на Стојадиновићевој листи и тиме се нашла у супарништву са Мачеком, за разлику од босанског и словеначког дела ЈНС-а¹⁸¹. УХРО (ушашки покрет) је, будући екстремнијег националистичког програма (као наследник франковачке политике), сматрала Споразум славим добитком за хрватске интересе и тежње, упркос краткотрајној тактичкој сарадњи са Мачековом Хрватском сељачком странком до петوماјских избора 1935. Током те сарадње, франковачки/ушашки елемент се показао као неугодан савезник ХСС-у, будући да је био активан у њиховом оквиру (као десно крило тзв. хрватског народног покрета под вођством ХСС)¹⁸². Наведено јачање фашистичких сила охрабривало је ушашки покрет на активније учествовање на подручју Хрватске. Различите фракције ушашког покрета су, осим захтевања независне хрватске државе, имале једино заједничко тиме што су осуђивали споразум у Фркашићу (1937), упоредивши га са Радићевом *капитулацијом* пред Пашићевим радикалима 1925, и уопште сарадњу Мачекове ХСС са србијанском опозицијом. Поједини листови УХРО-а су споразум Цветковић-Мачек и стварање коалиционе владе чак називали издајом тежњи хрватског народа¹⁸³.

Вођство ушашког покрета (Миле Будак) се 1938. вратило из емиграције у Италији, будући да му је тамошњи рад био парализован после учешћа у Марсељском атентату, Торинског судског процеса и споразума Ђано-Стојадиновић (1937). По повратку у Загреб, Будак је (безуспешно) састанчио са Мачеком у Рогашкој Слатини, у циљу заједничког иступања за интересе Хрвата, будући да се осећало избијање новог светског сукоба и јачање војне силе Немачке и Италије¹⁸⁴. Иако су ушашки листови (*Независност, Хрватски борац*) заговарали бојкотовање општих избора 1938, Будак је пропагирао гласање за Мачекову листу, план у истовремености и супротности са Павелићевом и Будаковом критиком на рачун вођства ХСС и његове политике. Будак је сматрао гласање

¹⁸¹ Исто, 255

¹⁸² Исто, 266-267

¹⁸³ Исто, 267-268

¹⁸⁴ Исто, 268-269

за Мачека мањим и нужним злом. После децембарских избора усташе су водиле кампању против преговора Мачека са Београдом и против склапања споразума. Постизање споразума 26. августа 1939. било је прекретница у односу ХСС и усташког покрета, због тога што је против Мачека у Хрватској постојала двострука грађанска опозиција: а) они који су сматрали да је Хрватска споразумом Цветковић-Мачек добила премало/сматрали су реку Дрину природном границом Хрватске (незадовољници у оквиру ХСС); и б) они против самог споразума (представљен као *Мачекова издаја идеје независне Хрватске*) и остављања Хрватске у оквиру Југославије (усташки покрет)¹⁸⁵. Иако је било предузетих мера Банске власти и ХСС против усташких антидржавних активности, оне су, у поређењу са хапшењима комуниста, биле неенергичне и несистематске. Такве мере и њихов учинак биле су условљене презаокупљеношћу ХСС проблемима око формализовања и функционисања Бановине Хрватске и инфилтрацијом франковачког елемента у паравојне формације ХСС ("*Хрватска сељачка заштита*" и "*Грађанска заштита*")¹⁸⁶ и у Банској власти¹⁸⁷.

Словенци, које је заступала Корошчева **Словенска људска странка**, су тражили слично решење за стицање своје аутономне јединице. Цветковићево ограђивање од ЈРЗ током преговора са Мачеком (уместо представљао се као мандатар круне и председник владе) није озлоједило само Мехмеда Спаху, већ и Антона Корошца, који је ипак остао утицати саветима на кнеза Павла по питању споразума¹⁸⁸. Притом влади током преговора нису одговарали лоши односи између Корошца и ХСС. Зато је Миха Крек (као члан СЛС) постао министар грађевина у коалиционој влади¹⁸⁹. Лист *Словенец* је заступао теорију да су српско и хрватско питање истовремено и словеначко питање, иако ХСС није желео оптерећивање хрватског питања другим националним питањима¹⁹⁰. Фактички, већ је постојала Дравска бановина (заузимала цео словеначки хомогени део Краљевине Југославије). Требало је само формализовати и регулисати њен статус као Словеначке

¹⁸⁵ Lj. Boban, *Исто*, 270-271

¹⁸⁶ ХСС је почела формирати своје паравојне формације још од 1932.

¹⁸⁷ *Исто*, 273

¹⁸⁸ *Исто*, 262

¹⁸⁹ Lj. Boban, *Маћек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941 : из повјести хрватског питања*, Zagreb : Liber, Rijeka : "Otokar Keršovani", 1974, стр. 31

¹⁹⁰ Lj. Boban, *Маћек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941*, 263

бановине (на томе је већ радила комисија састављена од проф. Михаила Константиновића, Миха Крека, Лазара Марковића, др Станка Мајцена¹⁹¹)¹⁹².

У Словенској људској странци се формирале две комисије (политичко-управна и финансијска), са задатком давања информација по питању компетенција¹⁹³. Крек се, током седнице Главног одбора ЈРЗ, највише залагао за "једнакоправну Словеначку" и за нацрт изборног закона¹⁹⁴. СЛС је имала подршку словеначког дела ЈНС и СДС, али је било спора око начина стварања словеначке аутономије међу стручњацима у комисији, СЛС и ЈНС¹⁹⁵. Одлуке Главног одбора ЈРЗ је одбацивао Мачек, правдајући се вођењем преговора с Цветковићем као председником владе, уместо ЈРЗ¹⁹⁶. Стога се СЛС сврстао у профедералистички табор својим програмом о државноправној аутономији Словеније¹⁹⁷. После смрти Корощца децембра 1940, његову улогу у СЛС преузели су Франц Куловец, који је у влади Цветковић-Мачек био министар без портфеља, и Миха Крек, као министар просвете. На том положају Куловец је наставио питање формирања словеначке бановине. Али реално гледано, словеначки политички корпус је изгубио негдашњи значај који је имао у Београду и политичкој сцени међуратне Југославије.

¹⁹¹ Подбан бана Марка Натлачена

¹⁹² Б. Петрановић, *Исто*, 298

¹⁹³ Tomislav Jonjić, *Planovi federalizacije Jugoslavije (Promašeni argument partizanske kvazihistoriografije)*, pristupljeno 17. aprila 2017, стр. 46

¹⁹⁴ *Исто*, 307

¹⁹⁵ Lj. Boban, *Исто*, 306-307

¹⁹⁶ *Исто*, 308

¹⁹⁷ *Исто*, 390-391



Слика 4.3. HGZ/Хрватска Грађанска стража у Загребу

(фотографија снимљена у Загребу 1940)



Слика 4.4. Хрватска Сељачка заштита

(војна/милицијска формација Хрватске сељачке странке; фотографија снимљена током 1930-тих, највероватније 1932)



Слика 4.5. Погреб Антона Корошца

(фотографија Корошчеве сахране у Београду, снимљена децембра 1940)

в) Реакције КПЈ

Централни Комитет Комунистичке партије Југославије подржавало је, упркос илегалном раду, фронт Сељачко-демократске коалиције и Удружене опозиције против режима Милана Стојадиновића и ЈРЗ. Споразум у Фркашићу су поздрављали, упркос чињеници да је био договор грађанске (некомунистичке) опозиције, као "*крупан корак напред ка братском споразуму међу свим народима Југославије...*"¹⁹⁸. Ситуацију пред опште изборе 1938. су оцењивали као поделу Југославије на два главна политичка табора: а) Стојадиновићева влада и њен ослонац у ЈРЗ; франковци у Хрватској; Хођерина странка и други десничарски покрети; и б) блок Народног споразума. Стојадиновићеву листу оптуживали су за потпиривање мржње међу братским народима и представљали је као "*...опасност за све народе Југославије*". Због опасности од војног јачања фашистичких сила, које прете Југославији, ЦК КПЈ је показивао вољност да помогне демократски блок ради његове победе на децембарским изборима, које су "*...показали незадовољство с протунационалном и реакционарном политиком владе Стојадиновића*"¹⁹⁹. Још на 4. земаљској конференцији у Љубљани (1934) ЦК КПЈ је одлучио основати КП Словеније (1937), КП Хрватске (1937), Обласни комитет за Космет (1937) и потом КП Македоније зарад ширења утицаја у тим областима "*с радничким класама угњетених народа*". На сплитском пленуму и 7. конгресу Коминтерне (1935) КПЈ званично прихвата федералистичку политику и план преуређења Југославије у федерацију од 7 република²⁰⁰. Према директиви Централног комитета КПЈ, КП Хрватске требало би да покрива све организације у ужој Хрватској, Славонији, Западном Срему, Далмацији; Дубровнику; Бањалуци, Ливну, Дувну и Херцеговину до Неретве (без Мостара)²⁰¹. Постојањем КП Хрватске и КП Словеније настојао се истиснути или барем парирати утицају ХСС и СЛС у селима и градовима западног дела Југославије

Долазак Цветковића на власт, после пада Стојадиновића, био је поздрављен као продемократска влада, у складу с претходном резолуцијом ЦК (из децембра 1938). Међутим, испоставило се да је Цветковићева влада била само наставак Стојадиновићеве

¹⁹⁸ Лј. Вобан, *Исто*, 276

¹⁹⁹ *Исто*, 276-277

²⁰⁰ Б. Петрановић, *Исто*, 213-219

²⁰¹ *Исто*, 218-219

политике (то јест једино било замена личности на власти). Складно са тиме, осудили су споразум потписан 26. августа на двострукој основи: као решење једино хрватског питања, без уплитања у проблеме других националних питања; и делимична солуција, без решавања суштине проблема (*сељачко питање, питање земље, питање потпуне народне демократије*)²⁰².

Сматрали су Споразум из 26. августа више компромисом о подели власти између српске и хрватске буржоазије, где прва страна, упркос половичној капитулацији, наставља установљење хегемоније над црногорским и македонским народом, настанак претходне спољне политике и опстанак великосрпског реакционарног режима²⁰³. Споразум Цветковић-Мачек био је посматран као пакт искључиво српске и хрватске буржоазије науштрб радничке и сељачке класе оба народа. Комунисти су звали споразум Цветковић-Мачек на **5.** земаљској конференцији *"такозваним споразумом српске и хрватске госпoде"*²⁰⁴. Под дефиницију *великосрпске реакције*, комунисти су сводили не само Цветковићеву владу и политичку странку, већ и грађанско-демократску Удружену опозицију. КПЈ је оптуживала хрватску буржоазију и Мачекове присталице за *империјализам*, због истицања претензија на остатак Босне и Херцеговине, делове Војводине и Боку Которску. Противљење Београда тим хрватским захтевима било је протумачено као великосрпско одбијање потпуног препуштања хегемоније над Босном, Војводином, Црном Гором и Словенијом великохрватском национализму, предвођеним Мачеком.

Комунисти су краткотрајно истицали позитивну страну споразума, као први корак залажења у суштину проблема националног и социјалног питања. Због развоја догађаја, комунисти су Споразум представили да се *"тако испољио као превара радних маса и угњетених народа"*²⁰⁵. При томе су осуђивали издају интереса Југославије и њене радничке класе страном капиталу од стране српске и хрватске буржоазије. Против *"великосрпске хегемоније и пакта српске и хрватске реакције"* ЦК КПЈ је истицао значај фронта *"за аутономију Босне и Херцеговине, Војводине, за националну независност Македоније и*

²⁰² Lj. Boban, *Исто*, 277

²⁰³ *Исто*, 278

²⁰⁴ http://www.znaci.net/00001/138_36.pdf (STVARANJE BANOVINE HRVATSKE. REAKCIJA NA SPORAZUM), 17

²⁰⁵ *Исто*, 278-280

*Црне Горе*²⁰⁶. Тиме се КПЈ ставила у политичку борбу и против *великосрпске реакционарне хегемоније* и против политике Мачекове ХСС²⁰⁷. Званичан став Централног комитета КПЈ према преуређењу Југославије био је још значајнији, јер је на његовом челу био генерални секретар²⁰⁸ (пореклом Хрват из Загорја) - Јосип Броз (*Тито*). Комунисти у Југославији (поготово чланови КП Хрватске) су учавали да их на територији Бановине Хрватске хапсе и затварају бановинске милицијске јединице²⁰⁹, уместо југословенске жандармерије. Стварање Бановине Хрватске и њених органа КПЈ је сматрала заменом једног режима другим националистичкијим. Постојање Бановине Хрватске и велики утицај ХСС међу хрватским становништвом учинила је да КПЈ има већи фактички утицај међу српским живљем на рубу Србије (укључујући и пречане)²¹⁰. Стварање Бановине Хрватске узроковало је да већина пречанских Срба (осетивши се издања од Београда) постане наклоњенија комунистичким идејама о друштвеној правди, аграрној реформи итд. На њихово опредељење додатно је утицало да су њихови родни крајеви (срезови БиХ и крајишка подручја предата Бановини Хрватској,²¹¹ и изолована Босанска крајина) остали углавном политичко пасивни и релативно индустријски и урбано сиромашни.

КПЈ је, без обзира на пакт Хитлер-Стаљин и страдање дела кадра у Стаљиновим чисткама 1930-тих, позивала на борбу против империјализма и против фашизма, и почела водити преговоре са левичарским грађанским странкама (леви део ДС, *Леви земљорадници*) о формирању Народног фронта против фашистичке агресије²¹². КПЈ је остварила преко СКОЈ-а значајан утицај међу студентима Универзитета у Београду (*Црвени универзитет*), где тако задржавају политичку присутност у Србији и њеним рубовима (Пријепоље, Б. Поље), где држе манифесте уперене против владиног режима²¹³. КПЈ прелази с радничке класе и сељачке масе (где још задржава примат) на врбовање

²⁰⁶ Љ. Вобан, *Исто*, 280

²⁰⁷ *Исто*, 278

²⁰⁸ Постављен у Паризу 1937, потврђено од стране Коминтерне 1939 и 5. земаљске конференције у загребачкој Дубрави 1940

²⁰⁹ Треба навести да је у тим акцијама милиције БХ био 1940. ухапшен хрватски члан СКОЈ-а - Фрањо Туђман (будући председник Републике Хрватске), који ће педесетак година узимати Бановину Хрватску као модел за отцепљену Републику Хрватску

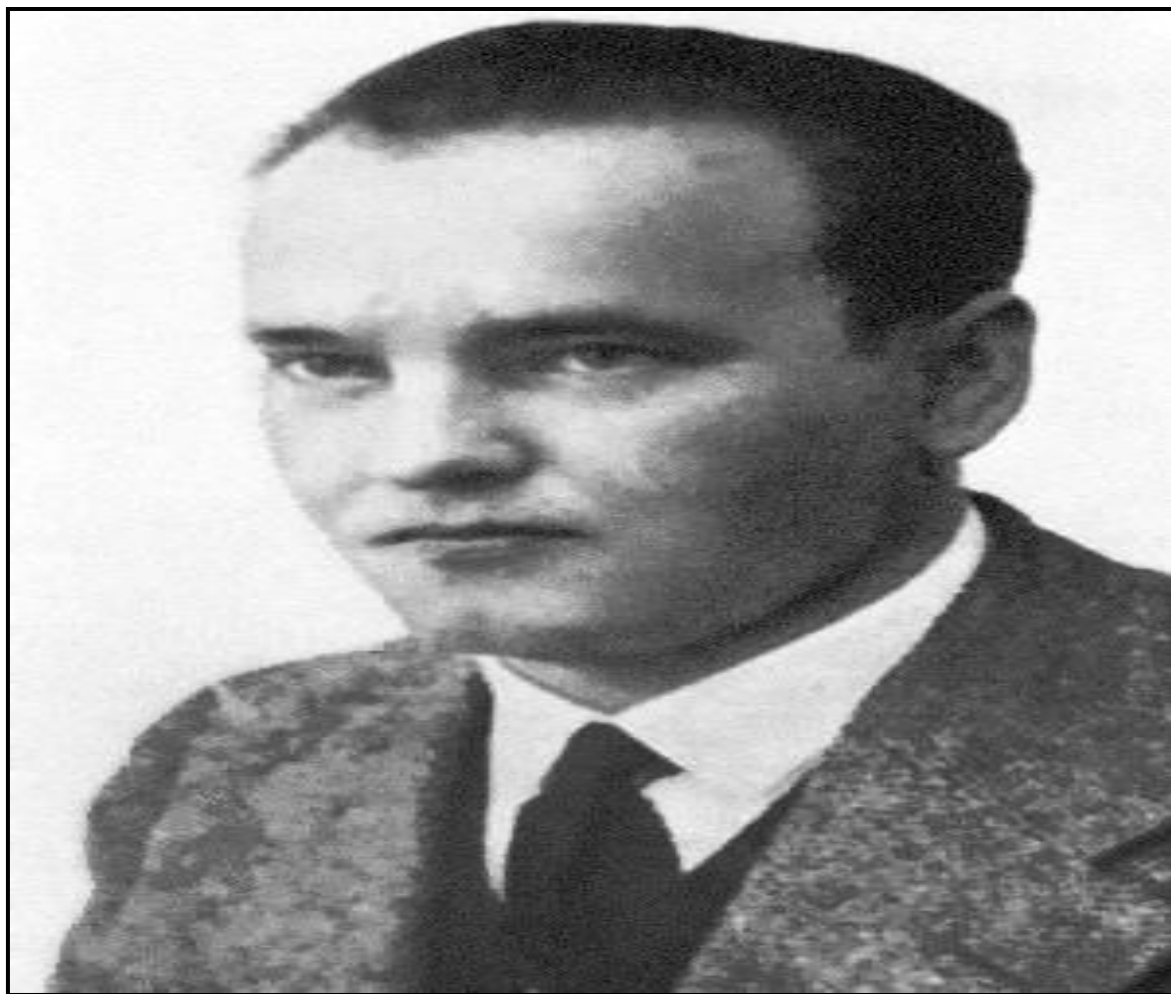
²¹⁰ Б. Петрановић, *Исто*, 220

²¹¹ Кордун, Банија, Лика, Крбава, Книнска крајина

²¹² *Исто*, 378; I. Ribar, *Politički Zapisi*, Beograd : Prosveta, 1948; Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, стр. 320

²¹³ R. Konstantinović, M. Konstantinović, *Исто*, 573-575

ширих народних маса, учвршћујући положај и углед у југословенском друштву, на рачун кољебљивих грађанских странака, осталих у опозицији²¹⁴. Југословенски комунисти су имали још једну политичку предност - дејствовали су у Југославији (својој земљи); за разлику од централних комитета комунистичких партија осталих држава у Кремљу (или у гулазима/погубљени у чисткама²¹⁵). Тако је КПЈ могла на терену слободније анализирати националну стварност Краљевине Југославије, супротно од директива Коминтерне уопште.



Слика 5.1. Милан Горкић, генсек КПЈ

(фотографија током хапшења (Стаљинове чистке); снимљена 1938; пре суђења и погубљења)

²¹⁴ Lj. Boban, *Маћек и политика Хрватске сељачке странке 1928-1941 : из историје хрватског питања, II*, 258-261

²¹⁵ У Стаљиним чисткама су страдали и југословенски комунисти (и српског и хрватског порекла): Филип Филиповић, Милан Горкић, Ђуро Цвијић, Камило Хорватин, Сима Марковић, итд.



Слика 5.2. Јосип Броз Тито, генсек КПЈ (1937-1980)

(фотографија из лажне личне карте, 1939)

г) Реакције из иностранства

Велике силе су, у предвечерје Другог светског рата, мало обраћале пажњу на дешавања у самој Краљевини Југославије. Хитлерова Немачка је, после окупирања остатка Чехословачке марта 1939, почео истицати нове територијалне захтеве на рачун суседних држава Литве (Мемелско приморје) и Пољске (Пољски коридор и град-лука Данциг) и да им прети војним нападом. Велика Британија и Француска схватиле су грешке "*политике попуштања*", чија је жртва била Чехословачка. 23. августа 1939, док су трајали преговори Мачека и Цветковића, фон Рибентроп, шеф немачке дипломатије, закључио је савез, поделу Пољске и интересних сфера у Европи са Молотовим, шефом Стаљинове дипломатије.

Западним демократским силама није уопште било свеједно због кризног хрватског питања у Краљевини Југославији, тим више што им је требала јака Југославија²¹⁶ као савезник у предстојећем сукобу. Већ је била наведена нескривена британска симпатија према Хрватима (*Меморандум*, Ситон-Вотсон, 1936) и притајен утицај Форејн офиса у вези смене Стојадиновића због пронемачког спољнополитичког курса и антихрватске политике. Француска је била против хрватске сепарације, највише због подршке Рима усташама и због усташког учешћа у Марсељском атентату, у коме је, поред краља Александра, настрадао и француски министар спољних послова Луј Барту. Стога је владама у Паризу и Лондону одговарало коначно решавање хрватског питања, ради опстанка Југославије као државе. Током преговора кабинет у Лондону и Форејн Офис вршио је утицај на кнеза Павла, као главну фигуру југословенског врха, и на Мачекову ХСС сугестијама о попуштањима и компромису²¹⁷. Кабинет у Лондону и лист "*Times*" су поздрављали потписивање споразума из 26. августа као српско прихватање "*..федералистичког решења толико одуговлаченог српско-хрватског проблема...*", а евентуална хрватска претеривања би ублажили помињањем Судетске кризе и судбине окрњене *независне* Словачке после

²¹⁶ Задржала је савез с Румунијом, заједно с Румунијом ступила у Балкански савез са Грчком и Турском 1934, направила "*пакт вечитог пријатељства*" с Бугарском 1937.

²¹⁷ Lj. Voban, *Исто*, 190-191

Минхенског споразума. Винстон Черчил, тада министар морнарице у Чемберленовом кабинету, тада је званично дао срдачне честитке кнезу Павлу на постигнутом договору²¹⁸.

Већ су били наведени Мачекови контакти са Римом и Берлином (пре уласка у преговоре с југословенским председником владе Цветковићем), Стојадиновићеви дипломатски односи са Мусолинијем и Хитлером и о везама владајућих кругова Рима и Берлина са усташким покретом. Италија је променом своје политике према одржању Југославије и претензијама на Хрватску и источну обалу Јадрана (својим поседовањем Истре, Ријеке, Задра, Ластова; анексијом Албаније; и планом сецесије Хрватске од Југославије) само успела да Мачек прекине дипломатске везе с Ћаном и да почне енергичније радити на споразуму с Београдом због италијанске иредентистичке опасности²¹⁹.

С друге стране, Немачка (и поред *Челичног пакта* с Мусолинијевом Италијом и *Тројног пакта* с Италијом и Јапаном 1937) је подржавала преговоре ка решавању хрватског питања, јер јој је требала јака Југославија као фактор стабилности у Југоисточној Европи и као извор сировина за њену ратну индустрију. Сам Хитлер је ургирао при састанку са кнезом Павлом да Југославију јаче веже за силе Осовине на рачун хрватског питања. Штавише, у жеку припрема напада на Пољску, како се може закључити, Немачка и Италија су најмање утицале на развој преговора и постизање споразума²²⁰. Али кругови у Берлину су водили рачуна о кризним српско-хрватским односима и није им било једноставно што је Стојадиновић био смењен с власти²²¹. Његово скретање према силама Осовине било је тумачено као солуција за пасивизацију хрватског питања. Кнез Павле је ишао лично у Берлин и Рим да увери лидере држава да Југославија неће мењати односе са дотичним државама упркос преговорима о промени владе и преуређења државе²²².

Већ су силе Осовине тада гледале Хрвате као политички фактор, ако би Југославија била приврженија Паризу и Лондону, то јест да би могли лако саботирати војну мобилизацију и одбрану Југославије. Мусолинијева Италија је, после споразума и

²¹⁸ Исто, 191

²¹⁹ Исто, 381-382

²²⁰ Исто, 192

²²¹ http://www.znaci.net/00001/138_36.pdf (STVARANJE BANOVINE HRVATSKE. REAKCIJA NA SPORAZUM), стр.2

²²² М. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt : Jugoslavija između dva rata*, стр. 586

стварања коалиционе владе Цветковић-Мачек, обновила односе са усташама и почела да од њихових присталица у Југославији (поготово на територији Бановине Хрватске) прави потенцијалну пету колону, с Павелићем на челу²²³. Хитлер и немачки дипломатски кор, били су, бар на почетку, да Краљевина Југославија у новом светском сукобу остане неутрална (као извозник сировина у Немачку), као компромисна алтернатива уласку Југославије у рат на страни Савезника²²⁴.

²²³ Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941 : iz povijesti hrvatskog pitanja*, , 1974, стр. 234

²²⁴ Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941 : iz povijesti hrvatskog pitanja*, стр. 150, 360

VI поглавље:

Последице

а) *Последице споразума по Југославију и идеју југословенства*

Споразумом из 26. августа 1939. дошло је до стварања коалиционе владе Цветковић - Мачек. Осим стварања Бановине Хрватске, влада Краљевине Југославије стекла је и политичку лојалност ХСС, и после 27-мартовског пуча 1941. Војни официри-завереници су, иако били против приступању Тројном пакту и били против постојања Бановине Хрватске, оставили Споразум из 1939. То се видело током окупације Југославије после Априлског рата, када је Мачек, после почетног поздрављања *неовисности хрватске државе*, одбио да суделује у власти *Neovisne Države Hrvatske* (која је била у рукама усташког поглавника Анте Павелића). Свој пасиван отпор коштао га је два месеца затвора у Јасеновцу. Неки чланови ХСС су отишли с остатком владе у Лондон: Јурај Крњевић (као потпредседник Симовићеве владе), Иван Шубашић (већ бивши бан Бановине Хрватске). Сам Шубашић, у својству председника владе у егзилу, водио је преговоре са Титом о послератној политичкој судбини Југославије у вези државног уређења и федеративног система, чиме су формирали коалициону владу Тито-Шубашић. Тиме је отпочела етапа политичке борбе која је довела до укидања монархије. Припадници леве фракције ХСС, поларизовани у селима и котарима/срезовима, нпр. Аугуст Кошутић (Мачеков заменик), су се чак прикључили партизанима у борби против Немаца и усташа (као део НОП-а), али тек од 1943-1944. Само мањи део ХСС (десничарска фракција, чланови Хрватске грађанске заштите и Сељачке заштите) се активно укључио у рад Независне Државе Хрватске.

Споразум Цветковић-Мачек је, као први корак у федерализацији, био истовремено смртни ударац унитарног југословенства. Тиме се почеле наметати великосрпски и великохрватски национализам као алтернативне опције интегралној југословенској идеји. Идеје о федерализацији су почеле хватати корене и у српским странкама, најтежи случај у вези прихватања била је Народна радикална странка. Српске странке нису, за разлику од ХСС, биле уједињене у хомогени политички фронт. Стога су реакције против преговора и споразума биле умерене и сведене на протестне ноте. Официри учесници 27-мартовског пуча били су више против попуштања Хрватима, него против приступа Тројном пакту,

иако су морали водити преговоре са Мачеком око формирања нове владе. Будући да је Споразум био парцијалан, што су признавали и потписници (Мачек), Краљевина Југославија није стварањем Бановине Хрватске ни реално ни правно постала федеративна држава. У српском делу Краљевине Југославије и његовим странкама почела се развијати идеја о Великој Србији у оквиру сложене Југославије, уместо унитарне Југославије. Идејом о Великој Србији (која би поред саме Србије обухватала и Војводину, Црну Гору, Македонију и Босну и Херцеговину) српске странке су настојале очувати политички примат пред великохрватским национализмом, формираним у виду Бановине Хрватске. Недоследност са принципима у вези територијалним захтевима је огорчила Србе: у питању срезова Илок и Шид (са српском етничком већином) био је искоришћен државноисторијски принцип, док за Дубровник није био примењен ни етнички ни историјски принцип, само је била наведена римокатоличка припадност тамошњих Срба-католика. Законске одредбе релевантне са Бановином Хрватском биле су уско донете од стране коалиционе владе, без учешћа опозиције. Тиме су само учвршћивале позиције ХСС у Бановини Хрватској (нпр. бан Иван Шубашић, са подбаном Иваном Крбеком; обојица чланови ХСС). Вођство ХСС је био заинтересовано да Споразум и његове релативне уредбе буду у интересу само Бановине Хрватске, без интереса за даље преуређење целине.

Нови хрватски захтеви (према остатку Босне и Херцеговине, Војводини (Источни Срем и Бачка) и према Боки Которској) били су аларм српском политичком корпусу да је споразум заправо ХСС-ов први потез ка стварању Велике Хрватске, која би обухватала српску популацију већу од оне у преосталом српском делу Краљевине Југославије. Српске десничарске партије су, будући да нису имале јаку политичку личност за евентуалну функцију диктатора, морале присилно прихватити донесени Споразум и ново стање. Спољнополитичке прилике давале су утисак и српској и хрватској страни да је споразум изнуђен компромис и да једино штети идеји Југославије као државе, поготово због разграничења српске и хрватске јединице. Споразум је само стишао бурне сукобе између Срба и Хрвата, уместо да реши проблем државног и друштвеног уређења и питања националних односа. Нерешени (или делимично и недоследно решени) национални спорови остаће баук сваке владе Краљевине Југославије све до укидања монархије новембра 1945, од стране комуниста.

б) Закључак

Професор Михаило Константиновић је већ примећивао током преговора да неки захтеви Хрвата неће бити потпуно испуњени без огорчења Срба у дотичним срезовима и без отпора барем дела владе. Захтеви о уређењу Бановине Хрватске/Хрватске бановине, њеним надлежностима и њеном односу према круни и влади у Београду су давали утиске о *de facto* сецесији хрватског дела од Југославије, са све српским етничким подручјем у Хрватској и добрим делом Босне и Херцеговине. У свом дневнику Константиновић признаје да хрватско константно понављање захтева у вези надлежности и имена бановине почиње да га иритира и назива Крбека и његове људе *сепаратистима*. Стварањем Бановине Хрватске и добијањем дела надлежности Хрвати су обновили државност "*Троједне Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације*"/*Троједница*, која је по први пут добила заједнички "*хрватски*" назив.

Михаило Константиновић радио је на плану стварања четврте југословенске федералне јединице, поред хрватске, српске и словеначке. *Четврта покрајина* била је осмишљена да у етничком и конфесионом смислу буде пресек римокатоличког, православног и муслиманског елемента Југославије (с излазом на Јадран код дубровачког среза), где ниједна од трију страна нема апсолутну већину. Тиме би се избегла већа негодовања од ХСС и српске стране и хрватско заузимање већег дела источне обале Јадрана, са остављањем данашњег Црногорског приморја српском делу Краљевине. Међутим, тај план је остао мртво слово на папиру, мада ЈМО наставља подржавати сличну идеју ради очувања посебности Босне и Херцеговине, поготово од Загреба и пансрпске претензије. Остављањем железничког саобраћаја (то јест главних линија) у државној надлежности би се омогућио српском делу Југославије приступ важним лукама у хрватском делу државе.

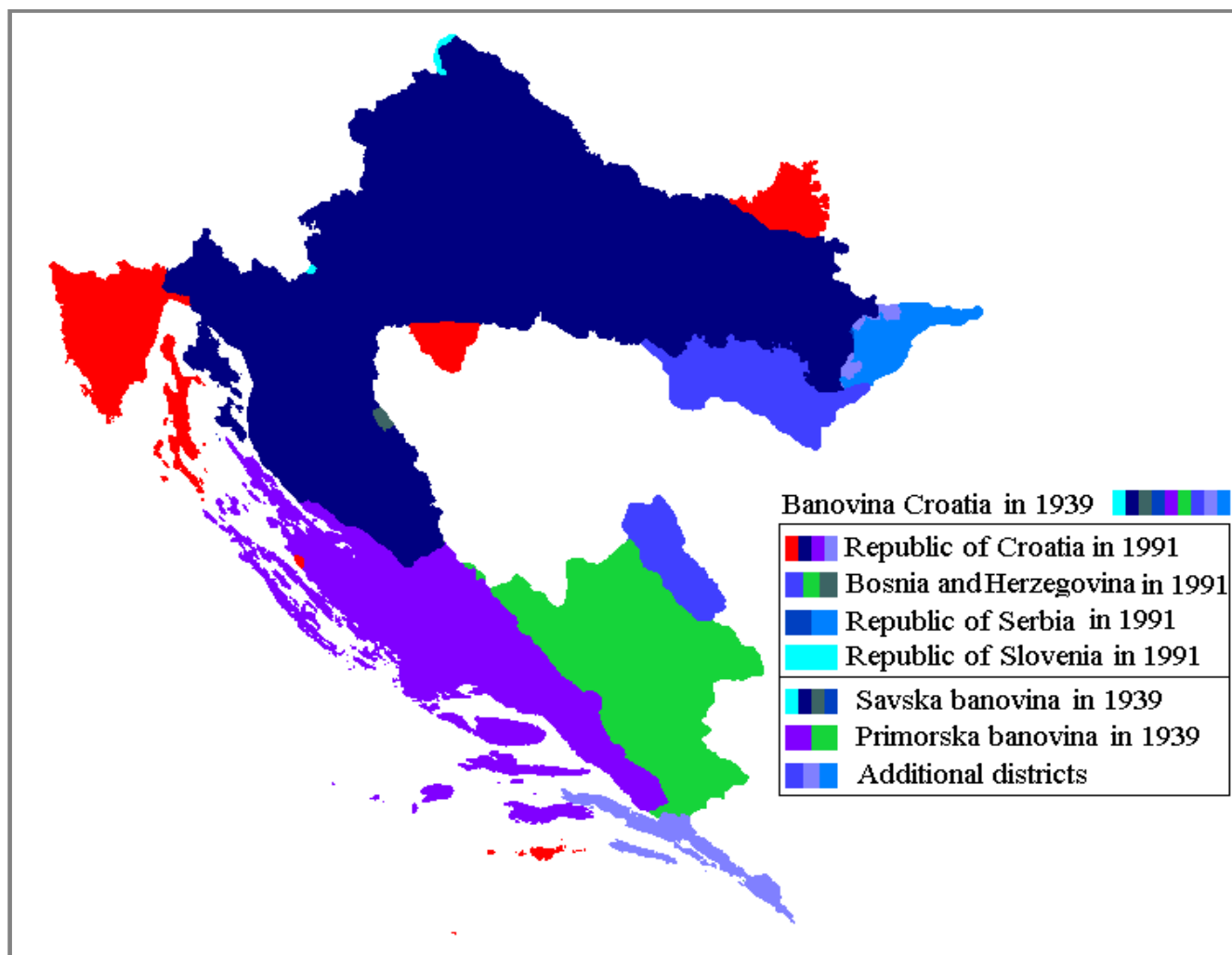
Хрватске идеје о државним обележјима и елементима новостворене Бановине и њеном односу према остатку Југославије Михаило Константиновић је оспоравао, дајући примере устава и (кон)федералног уређења САД-а, Немачке и Швајцарске. У уставима таквих федералних држава спорне надлежности (правосудно законодавство) остале су, према Константиновићевој анализи, у јурисдикцији државе у целини, а не у јурисдикцији државе-елемента (кон)федерације. Бановина Хрватска, после споразума и пратећих

уредби, у свом случају престала је бити фактички део Југославије, са својом судском аутономијом и скоро неограниченим овлашћењима Бана и Сабора. Давање дела надлежности банској власти, неприкосновеност банских власти у Бановини Хрватској (уз утицај на функционисање остатка државе), хрватско истицање привремености споразума и одговорност бана искључиво краљу били су, према Константиновићу, потенцијални узрок за ново компликовање националних и политичких питања и односа између државе и бановине, фактички независне од централне власти. Законске уредбе релативне са Споразумом и стварањем Бановине Хрватске биле су одлагане са формализацијом и са реализацијом (чак у 1941. годину), због спољнополитичког хаоса (почетак Другог светског рата, пад Пољске, совјетско-фински рат, италијанско-грчки рат 1940-41, колапс Француске маја 1940, приступ југословенских суседа Тројном пакту (Мађарске, Румуније, Бугарске)).

Споразум Цветковић-Мачек није, сам по себи, допринео војном колапсу у Априлском рату, само је прикрио проблеме националних односа (погоршаних после споразума) и друштвену кризу Југославије. Истовремено је нова влада Цветковић-Мачек Југославију додатно везала економски и политички за силе Осовине (упрко кнежевој политици неутралности). То је кулминирало у (принудном) приступу Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. у Белведереу, претходно испраћеног оставком дела владе Цветковић-Мачек (Михаило Константиновић, Срђан Будисављевић, Бранко Чубриловић) 24. марта. И поред пада Цветковићеве владе и Намесништва, официри-пучисти су ипак морали преговарати са Мачеком да постане потпредседник Симовићеве владе. Тако је Споразум из 26. августа 1939. формално остао на снази све до 17. априла 1941. (капитулацијом Југословенске краљевске врховне команде у Београду); фактички до уласка трупа Вермахта у Загреб 10. априла (уз долазак Анте Павелића на власт НДХ).

После Другог светског рата Хрватска је, као део комунистичке федеративне Југославије, успела да од територија (додељених 1939) задржи само Илок и Дубровник и добила натраг Двор на Уни, (уз стицање градова Ријеке, Задра, острва Ластова и Палагруже, Кварнерског архипелага, Барање и већег дела Истре). Неке од тих територија (Барања) никад нису (пре 1946.) припадале Хрватској у државнотериторијалном смислу. Споразум из 26. августа 1939. био је смртни ударац идејама унитарног југословенства и тријалистичког концепта федерализације, због изостанка стварања српске федералне

јединице и формализовања словеначке бановине (чији су пројекти остали само на папиру). Тако је означен крај утопистичке фикције о *троименом народу* и потпуна победа хрватског национализма над интегралним југословенством. Српско-хрватски спорови и сукоби, нерешени (односно погоршани) стварањем Бановине Хрватске, имали су трагичан епилог током окупације и постојања НДХ, што је негативно утицало на рад сваке краљевске владе у егзилу и могућност обнове Југославије као монархије и повратка династије Карађорђевић на власт.



Слика 6.1. Упоредивање територија Бановине Хрватске и територија Републике Хрватске

(границе Бановине Хрватске (1939-1941) према границама Републике Хрватске 1991/1995, слика је компјутерски направљена)

БИБЛИОГРАФИЈА РАДА

1. Необјављени извори:

Архив Југославије, Фонд 845 др Михаила Константиновића, Фасцикла 23:

- 1) Архив Југославије, Фонд 845 Михаила Константиновића, *Споразум Цветковић-Мачек*, донет 26. августа 1939;
- 2) Архив Југославије, Фонд 845 др Михаила Константиновића, *Уредба о Бановини Хрватској*, донета 26. августа 1939;
- 3) Архив Југославије, Фонд 845 др Михаила Константиновића, *Уредба о проширењу прописа о Бановини Хрватској на остале бановине*, донета 26. августа 1939;
- 4) Архив Југославије, Фонд 845 др Михаила Константиновића, *Образовање Српске земље*, састављен 24. новембра 1939;

2. Објављени извори:

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) М. Konstantinović; R. Konstantinović, *Politika sporazuma: dnevničke zabeleške 1939-1941: londonske zabeleške 1944-1945*, Novi Sad, 1998;
- 2) Б. Петрановић, *Историја Југославије: Књ. 1, Краљевина Југославија : 1914-1941*, Београд , 1988;
- 3) Lj. Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd, 1965;
- 4) М. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt : Jugoslavija između dva rata*, Beograd, 2002;

- 5) Lj. Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941 : iz povijesti hrvatskog pitanja, II*, Zagreb : Liber, Rijeka : "Otokar Keršovani", 1974;
- 6) I. Ribar, *Politički zapisi*, Beograd: Prosveta, 1948;
- 7) М. Радојевић, *Удружена опозиција : 1935 -1939*, Београд : Институт за савремену историју, 1994;
- 8) Д. Јовановић, *Политичке успомене III*, Београд, 1997;

3. Интернет сајтови, документи и странице

- 1) Tomislav Jonjić, *Planovi federalizacije Jugoslavije (Promašeni argument partizanske kvazihistoriografije)*, pristupljeno 17. aprila 2017, стр. 40-61;
 - 2) http://www.znaci.net/00001/138_36.pdf (STVARANJE BANOVINE HRVATSKE. REAKCIJA NA SPORAZUM);
 - 3) <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=3419>;
 - 4) <http://www.cro-eu.com/forum/index.php?topic=613.0;wap2>
(Kraljevina Jugoslavija – podjela na banovine 1931. godine);
 - 5) <https://www.youtube.com/watch?v=hiau0w8081c>
- (Povijesne kontroverze: Banovina Hrvatska);